

Positivisme, materialisme i evolucionisme a Catalunya (1835-1877)

Jaume Roura i Roca

Introducció

Quan ja fa uns anys vam iniciar l'estudi del pensament català del segle XIX, la nostra primera tasca fou la d'escollir un autor gairebé desconegut, Ramon Martí d'Eixalà, d'entre una sèrie de corrents menors de pensament que s'entrecruaven a la primera meitat de la pasada centúria. Si Martí d'Eixalà representava una novetat a casa nostra, ja que emergia dins un context replè sobretot d'escolàstica, la seva originalitat era menor al comparar-lo amb els filòsofs estrangers. No semblava, però, pas encertat de qualificar-lo d'importador de la filosofia escocesa tal com havia estat dit per Menéndez y Pelayo. La seva vàlua consistia en haver despertat l'interès intel·lectual del jovent barceloní que acudia a les seves classes impartides a l'Acadèmia de Ciències. Era, per tant, el seu mestratge i la seva incidència socio-acadèmica el que calia ponderar. En altres paraules, els valors pedagògics superaven els valors purament científics.

Quelcom semblant esdevingué quan centrarem l'estudi al pensament de Llorens Barba. El docte professor universitari havia deixat escrit molt poc. Les seves lliçons de filosofia, taquigrafiades per Balari i Jovany tenen, però, una notable extensió. Tanmateix els continguts són una reproducció, a vegades literal, de l'escocès William Hamilton. La forma en que foren professades és el que tenia més importància. Tanmateix aquesta era irrecuperable a través d'uns textos pressos de viva veu per un deixeble. Això no obstant, la influència de Llorens i de la seva filosofia del sentit comú, gravità a la consciència d'un ample cercle universitari, i, en forma de tradició, perdurà fins el segle XX. Era també, doncs, una tasca del pedagog la que s'imposava per damunt de la del científic erudit. Altra vegada ens trobarem en el terreny de la pedagogia.

Però quan definitivament ens hem quedat ancorats a l'àmbit pedagògic és en l'estudi del filó de pensament que podríem anomenar «heterodoxe» —si el de Martí i de Llorens Barba és l'ortodoxe— i que hem formulat amb el títol de *Positivisme, materialisme i evolucionisme*. Ja que aquests corrents no tingueren pas un àrea de difusió universitària, no podem pas esperar trobar un mestre de renom com els que acabem d'esmentar. Aquest tipus de pensament sorgeix a vegades de gent molt jove i poc coneguda. El mitjà de difusió no és pas la classe acadèmica, sinó l'article de revista, les conferències, l'edició d'obres estrangeres i el comentari a cau d'orella. És veritat que, per primera vegada, ens trobem amb manuals destinats als mestres o als alumnes de segon ensenyament. Tanmateix el públic al qual van dirigides normalment les idees no és pas el dels estudiosos ni el dels universitaris, sinó dels inquietos de tota mena i que potser no estaven pas d'acord amb els ensenyaments oficials.

Ens trobem per tant amb un pensament que tan pel subjecte difusor com per l'objecte o públic al qual va destinat, com pel mitjà a través del qual li arriba, s'allunya de tot personalisme per a refugiar-se dins de la societat, sinó entera, almenys dins aquells sectors que eren capaços de llegir un llibre o un article de revista i que desitjaven viure els signes dels temps. Per totes aquestes raons creiem que el nostre estudi pot ésser considerat com una aportació a la història de la pedagogia social desenvolupada a Catalunya a partir del 1840 fins al 1877. Després d'aquesta última data, els fets són més complexos i exigeixen un altre estudi que prometem exposar ben aviat.

I. ARRAN D'UNA TRADUCCIÓ D'AUGUST COMTE

Quan el desembre de 1834 aparegué al diari «El Vapor» l'anunci d'una nova publicació titulada *Correspondencia periódica sobre ciencias, artes y letras*, editada a Manresa, ningú podia sospitar la

importància que tindria cent cinquanta anys més tard per a la història del pensament català. En efecte, ja que la major part del seu contingut era la traducció del *Cours de Philosophie positive* d'August Comte, simbolitza la introducció del positivisme a Catalunya, i, possiblement a través de Catalunya a la resta de la península, en una data ben primària. Això evidentment escapava a la comprensió dels lectors de la premsa barcelonina sobretot si atenem al poc coneixement que en aquells anys hom tenia de Comte a la mateixa França. No resistim però a subratllar la visió de futur dels editors que apareix al prospecte o anunci de la publicació. En transcrivim el text.

«Nos lanzamos presurosos en la arena pública, consagrando nuestras escasas luces al fomento de una instrucción positiva y conveniente que conduzca a venturoso puerto las patrióticas y generosas ideas de los hombres grandes e ilustrados. En efecto éstos reconocen ya la imperiosa necesidad de reemplazar la educación europea, aún esencialmente teológica, metafísica y literaria por una de positiva conforme al espíritu de nuestra época y adaptada a las necesidades de la civilización moderna. Esta obra periódica se divide en tres grandes secciones. En la primera se presenta el Curso de Filosofía positiva del célebre escritor francés Augusto Comte, la cual versa acerca las matemáticas, la astronomía, la física, la química, la fisiología y la física social...¹

En altres dues seccions s'havien de publicar materials de la Enciclopedia Portàtil de Bayly-Moleón. De fet el pes de la publicació caigué sobre l'obra de Comte. I malgrat només en veieren la llum pública les dues primeres lliçons i part de la tercera, qualsevol coneixedor de l'obra del pensador francès sap que és en les dues primeres lliçons on apareixen les idees cabdals del positivisme clàssic.²

Insistim en la importància d'aquesta publicació des de diversos punts de vista. Ultra poder adelantar la data de l'aparició d'un text de Comte a Catalunya uns quaranta anys, ja que sempre ha estat dit que la seva divulgació fou deguda a Pere Estasén a les conferències que pronuncià a l'Ateneu el 1877, cal subratllar i ponderar a més a més altres extrems. En primer lloc recordem que a la darrereria del 1834 només havia estat publicat el primer volum del *Cours* ja que la totalitat dels sis volums dels quals es componia l'obra no aparegué fins el 1842. ¿Com cal interpretar aquesta rapidesa desacomunada a casa nostra d'actualització respecte al pensament estranger? Les poques dades que coneixem dels traductors-editors no sabem si poden ésser gaire suggeridores. Aquests eren Josep M.ª de Mas i F. X. Mandrés i Bohigas. Del primer sabem que nasqué al 1803, que era notari i que fou alcalde de Manresa el 1869 en plena eferescència revolucionària. Tanmateix es distingí sobretot per la seva erudició i deixà varies obres de tipus didàctic i educatiu.³ Casat amb una dama de l'aristocràcia belga fou sempre persona principal dins la bona societat manresana.⁴ De F. X. Bohigas no ens ha estat possible esbrinar-ne res llevat de que el cognom sovinteja a la població. Amb aquestes poques dades no ens atrevim a fer cap hipòtesi sobre les motivacions profundes per a portar a terme l'empresa editorial d'aquests dos manresans.

El que sí, però, cal afegir és que llurs propòsits immediats sintonitzaven amb la circumstància política i acadèmica que mediatitzava el país. En efecte, a la *Introducció* que prologava el text de Comte, els editors repetien la necessitat d'una il·lustració positiva, sòlida i vertadera per a obtenir una immediata aplicació d'aquest coneixement i obtenir així la prosperitat i felicitat dels ciutadans qualsevulla que fóra llur posició social. Feien referència tot seguit a la necessitat de reorganitzar el pla d'estudis a l'estat espanyol.⁵ El paràgraf corresponent a aquest desig entronca sense cap mena de dubte d'una banda amb les inquietuts dels homes del «Estatuto Real» que en aquells mesos estaven reunits a Madrid per a modificar l'Antic Règim. I de l'altra, amb les actituds i moviments propiament acadèmics que estaven a punt d'esclatar a Barcelona a mitjans del 1835 i que reeixiren de moment amb la creació dels ensenyaments de tipus mitjà a les Acadèmies de Ciències i de Bones Lletres de Barcelona, així com amb l'establiment de les cinc càtedres de Jurisprudència a la ciutat, fet que fou el pròleg del trasllat de la Universitat de Cervera a Barcelona. No ens volem pas estendre en aquests fets que ja hem estudiat en un altre indret.⁶

Tampoc podríem pas afirmar que l'ideari d'aquestes institucions fos de signe positivista. Es ben veritat que el plurifacètic Pere Felip Monlau al discurs que pronuncià el 5 de novembre de 1835 en ocasió de la inauguració de les càtedres de la Reial Acadèmia de Ciències, es referí als «genios mezquinos e incapaces de remontarse a la esfera del positivismo».⁷ I també sembla una conclusió ben fundada que el mot positivisme ja apareix al 1830.⁸ Amb tot, l'acceptió que li dona Monlau —positiu seria «lo útil»—

té un significat molt pobre en comparació del que li donaven els editors manresans. Ells identificaven el mot amb les doctrines de Comte. Afirmaven que únicament es volien fer ressò «de los oráculos de nuestro númen tulelar». I es veu que havien assimilat bé l'esperit de la llei dels tres estats quan deien que era precís substituir l'educació teològica, metafísica i literària que encara imperava a Europa per una altre anomenada positiva. Per a portar a terme aquest projecte també ací a casa nostra no hi havia cosa millor que utilitzar «las nociones más sublimes que las que ofrecen el curso de filosofía positiva del eminente escritor francés A. Comte».⁹

Tot seguit presentaven un esquema que era un resum del *Tableau synoptique* que Comte havia col·locat abans de la primera lliçó del *Cours*, i on apareixia la classificació comtiana de les ciències en Matemàtiques, Astronomia, Física, Química, Fisiologia i Física Social, força abreujada pel que fa a les primeres, però gairebé al peu de la lletra respecte a l'anomenada «Física Social»¹⁰. S'insistia una vegada més en l'aspecte pedagògic i educatiu de cara a la construcció d'una nova societat de progrés i benestar, la qual cosa constitueix un dels motius que apareixen sovint a l'obra del pensador francès. Hom comparava tot seguit la nova educació que es volia establir amb l'antiga:

«Y su mérito y ventajas no son superiores a la más profunda erudición antigua? No tiene duda porque ésta, por una fatalidad harto sensible, rodó hasta ahora sobre métodos y objetos que mirándose como propios para cultivar y extender el entendimiento, eran precisamente, ¡lamentable error!, los que le estrechaban, los que le pervertían, y los que alejándole de los conocimientos útiles entorpecían los resortes de la heroica actividad. Es hora de que despertemos de tan profundo como culpable letargo. Luces reales, no fosfóricas, conocimientos ciertos no erróneos, verdades positivas no ficticias son lo que se desea, y no esas frivolidades miserables, esas nociones fantásticas, inaccesibles, raras y romancescas que afectan cuantos aman de veras la felicidad humana.»¹¹

Afegien els editors un poc més avall que ells s'havien limitat a traduir i arranjar un poc el text de Comte. De fet la traducció és íntegra per més que un poc lliure. Es tradueix sistemàticament el mot «leçon» per la paraula «discurso», s'introdueixen uns subtítols que trenquen la continuïtat del text de Comte, encara que potser en faciliten la lectura; i advertim algunes altres variants que no afecten, però, als continguts.¹² Ja hem dit que la traducció quedà interrompuda a la tercera lliçó. Tanmateix qualsevol coneixedor de la filosofia de Comte, sap que a les dues primeres lliçons del *Cours* rau tot el nervi del pensament positiu ja que hi són exposades amb detall la Llei dels tres estats, el teològic, el metafísic i el positiu, i la jerarquització de les ciències des d'un punt de vista filosòfic, de menor a major complexitat. Les intuïcions cabdals de l'escola positivista de Comte estaven, per tant, a l'abast de qualsevol lletraferit català des del 1835.

Tanmateix no m'atreveria pas a afirmar que la publicació tingués gaire ressò a la Catalunya d'aquells anys. A la carta que «un catalán» dirigí al «Diario de Barcelona» expressant la seva satisfacció per la creació d'una càtedra d'Ideologia a la ciutat no hi ha cap referència a Comte o al positivisme, tot i que esmenta una sèrie de filòsofs que van des de Descartes fins a Destutt de Tracy i Degérando.¹³ Tampoc l'informe que Albert Pujol, rector de la Universitat, presentà dos anys més tard a Madrid sobre novetats filosòfiques a casa nostra va més enllà del nom de Kant i de la «escuela semiplatónica de nuestros tiempos» referint-se, sense cap mena de dubte, a l'eclecticisme de Cousin.¹⁴ I quan Martí d'Eixalà traduí la part d'història de la filosofia del llibre de J. F. Amice, regatejà el nom de «escuela positiva» referida a Cabanis, Gall, Say i Saint-Simon. De Comte no en deia ni una paraula.¹⁵ El silenci de Balmes sobre Comte és també absolut si atenem a l'índex de noms de les seves *Obras completas*, a la lectura de la seva *Filosofía Fundamental* i de la seva *Historia de la Filosofía*. Es veritat que al mateix «El Vapor» i a partir de mitjans del 1835 aparegueren una sèrie d'articles de caire saint-simonià i també a «El propagador de la Libertad». Ambdues sèries anaven signades per Cover Spring. Apareix sovint la paraula «positiu» i l'expressió «filosofía positiva». Tanmateix el terme era utilitzat per Saint-Simon a partir del 1808, però la seva accepció comtiana no remunta més enllà de 1844.

Si volem explicarnos aquest silenci almenys de la filosofia oficial i acadèmica creiem que hem de recórrer a circumstàncies llunyanes i altres ben pròximes. D'una banda, a França Comte fou un «philosophe maudit» al qual se li impedí en diverses ocasions l'accés a la càtedra. Fins i tot els seus seguidors més entusiastes com Littré i arran del rumb místic i religiós que prengueren les idees comtians preferiren

observar un silenci respectuós fins després de la seva mort. D'altra banda a casa nostra els autors esmentats tenien altres centres d'interés i entrellucaven perills que calia evitar. Aquest és el cas de Martí d'Eixalà pel que fa a la seva constant prevenció contra el mètode de l'eclecticisme de Cousin o el de Balmes davant el panteïsmes de l'idealisme alemany que centrà en Schelling. No cal tampoc oblidar que en aquesta banda del Pirineu i potser degut a la manca d'una vertadera revolució política i ideològica no es donà el clima prepositivista preparat a França des de feia ja molts anys per Cabanis, Destutt de Tracy, Bichat,... etc dins el qual es desenrotllà fàcilment el positivisme tant de Saint-Simon com el de Comte.¹⁶

Hem d'arribar al 1847 per a trobar noves notícies de Comte. Aquesta vegada no seràn però gens elogioses per a la seva obra. Ens estem referint als tres capítols que li dedicà Joaquim Roca i Cornet a la seva obra *Ensayo crítico sobre las lecturas de la época*.

El dictamen de Roca era ben clar i contundent:

«Hay una filosofía exclusivamente materialista y que se muestra bajo el nombre de filosofía positiva... Augusto Comte puede considerarse en nuestra época como el principal defensor e intérprete.»¹⁷

Roca i Cornet, després d'una encertada exposició de les línies generals de la filosofia de Comte, l'atacà pel punt més vulnerable des d'un punt de vista científic. Era aquest el fet d'haver basat la Biologia sobre la Frenologia. En efecte, anys més tard Littré confessà que aquesta base era falsa, per més que —afegia— fou útil per a bandejar vells prejudicis teològics i metafísics.¹⁸ Tanmateix Roca i Cornet no s'acarà directament a la Frenologia, sinó al mal ús que en feien els positivistes. De fet els dos primers capítols de Roca i Cornet se centren a la lliçó quaranta cinc del *Cours de philosophie positive*. Roca reproduceix gairebé literalment els paràgrafs de Comte per anar-los refutant després de cada u d'ells.

La discrepància sorgia arran Descartes, del qual havia afirmat Comte que capitulà davant el sistema teològic-metafísic pel que fa l'interpretació dualista de l'home. Roca lloava, en canvi, l'actitud cartesiana de distingir clarament els fenòmens del cos dels fenòmens de l'ànima. Tot seguit reprobava Comte pel fet d'haver-se aprofitat de l'autoritat de De Maistre tot falsejant el sentit de les seves paraules, li retreia el despreci pel mètode introspectiu, la supervaloració dels fenòmens afectius per damunt dels intel·lectuals amb la conseqüent aproximació o identificació de l'home amb els animals. Tots aquests punts es troben efectivament al text de Comte.¹⁹

Respecte a la Frenologia Roca i Cornet en parlava amb molta prudència.

«La Frenología, pues, es un arma a que apela el materialismo sistemático de la época, para decidir el combate a su favor. No se me oculta ser muy diverso el concepto que de ella han formado personas sabias y respetables, creyéndole compatible no sólo con la espiritualidad del alma, sino con los dogmas de la religión cristiana.»²⁰

Roca no pretenia impugnar la Frenologia. Ben al contrari, creu que no és una ciència recent, inventada per a explicar l'home en termes materialistes. Insinua que abans de Gall ja s'havien defensat tesis d'aquestes matèries «en algún claustro de España», i transcriu dos textos, un de sant Bonaventura, l'altre de sant Tomàs que segons Roca estarien d'acord amb l'actitud dels frenòlegs. Ara bé els positivistes són els que haurien degradat una ciència que amb el temps podria haver estat útil. Torna a dialogar i polemitzar amb el text de Comte. Ara la principal objecció que li posa és que la doctrina de les localitzacions cerebrals en mans dels positivistes mena a negar la llibertat humana. L'últim dels tres capítols de Roca és el menys original. Es limita a transcriure literalment paràgrafs del llibre de Mr. Moreau, *Frenología racionalista* i parla de la física social o sociologia d'August Comte molt breument, dient només que recolzada en una biologia materialista pot anar a desembocar a un desconeixement dels valors morals i a la proclamació de la llei del més fort. Tanmateix les escomeses de Roca i Cornet contra el positivisme de Comte no s'acaben en aquests tres capítols. Arran d'un article de E. Saisset a la «Revue des deux mondes», en el qual defensava la psicologia introspectiva en front de la negociació que en feia el positivisme, Roca aprofita l'ocasió per a declarar que el positivisme és un simulacre de la filosofia materialista i atea del segle XVIII, tot citant el *Cours de philosophie positive de Comte* i esmentant Littré. Finalment al tractar de la que anomena «Escola revolucionària» al·ludia la sociologia de Comte. En un

context francament reaccionari protestava contra la llei del nombre dels utopistes socialistes francesos tot dient:

«Para ello sería necesario inventar como hacen el Sr. Comte y sus adeptos, una física social que considerase la sociedad como una inmensa máquina material compuesta de móviles y resortes ciegos y puramente mecánicos. Esto no es ya anivelar el hombre con el bruto sino hacerle descender un escalón más; es considerarle como un agente inanimado movido por un impulso mecánico e inferior hasta la ley común a todos los seres vivientes, la ley de los instintos.»²¹

Notes

1. «El Vapor», dia 11-XII-1834.
2. El títol de la publicació era: «Correspondencia periódica sobre ciencias y artes». Manresa, Imprenta de los padres e hijo Trullás, 1835. Les 132 p. que es conserven a la Biblioteca de Catalunya, corresponen a A. COMTE, *Cours de philosophie positive*, vol I, (1830), p. 1-107. La traducció es publicà per entregues que havien de sortir els dies primer i quinze de cada mes. No sabem per quins motius s'estroncà a l'entrega cinquena.
3. En citem entre altres: *Descripción geográfica y política de Bélgica*, 1834; *Curso de Geografía*, 1834, 5 vols.; *Tratado elemental de Notaría*, 1836; *Memoria histórica de los hebreos y árabes en Manresa*, 1882, 2.ª edició. Totes aquestes obres foren impreses a Manresa a la impremta de Martí Trullás i es conserven avui dia a la Biblioteca Municipal de la ciutat. També s'hi conserven alguns números de «El Lacetano» revista que dirigí el 1835.
4. A més de les dades de ELIAS DE MOLINS, vegeu també la necrològica de «El Seminario de Manresa» dia 27-V-1883 així com J. M. GASSOL, *Caja de Aborros de Manresa (1863-1973)*, Manresa, 1974, p. 57. Ací s'ens diu el nom de la seva esposa, D. Narcisca Boisseau, marquesa de Chateaufort.
5. «Correspondencia periódica», p. IV.
6. J. ROURA, *Ramon Martí de Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abat Oliba, n.º 17, 1980.
7. *Inauguración de las enseñanzas gratuitas establecidas en la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona* Barcelona, 1835, p. 2.
8. Segons J. CHEVALIER, *Historia del pensamiento*, vol IV (Madrid), 1968 p. 653). Tanmateix el contingut semàntic complet no fou donat per A. Comte fins al *Discours sur l'esperit positif*, l'any 1844 (Vegeu H. GOUIER, *La jeunesse d'Auguste Comte*, Paris, Vrin, 1933, vol. II, p. 16-62.
9. «Correspondencia periódica», p. V.
10. Cfr. A. COMTE, *Cours de philosophie positive*, p. 1 amb «Correspondencia periódica», p. VII-XII.
11. «Correspondencia periódica», p. X-XI.
12. Per exemple, hi ha algun afegitó com «su espíritu, su influencia». A «Correspondencia periódica», p. 1 hom tradueix sempre el mot «evolution» per «revolución». Hi ha alguna equivocació com la traducció de «theologues» per «teóricos (COMTE, *Cours*, vol I, p. 7 i «Correspondencia periódica», p. 9); «vie» per «vacío» (COMTE, *Cours*, vol I, p. 141, «Correspondencia periódica», p. 17); se suprimeixen notes de peu de pàgina del text de Comte i alguns incisos (COMTE, *Cours*, vol I, p. 51 i «Correspondencia periódica», p. 63). L'estil castellà és més viu i directe, quan se substitueix el mode enunciatiu per l'interrogatiu o exclamatiu (COMTE, *Cours*, vol I, p. 8 i 9 i «Correspondencia periódica», p. 40-41.
13. «Diario de Barcelona», 1835, p. 2157.
14. *Contestación dada a los extremos contenidos en la Circular de la Dirección General de Estudios de 8 de agosto de 1837* a Arxiu Universitat, sec. Cervera, caixa 318, n.º 247.
15. R. MARTÍ DE EIXALÀ, *Manual de la Historia de la Filosofía*. Barcelona, Impr. de El Constitucional, 1842, p. 98, n. 21.
16. H. GOUIER, *La jeunesse d'Auguste Comte*. Vegeu-ne sobretot el vol. III, p. 385-388, on venen exposades onze conclusions que defineixen l'esperit pre-positivista.
17. J. ROCA I CORNET, *Ensayo crítico sobre las lecturas de la época*. Barcelona, Imprenta de Brusi, 1847, vol. II, p. 50-51.
18. E. LITTRÉ, *Auguste Comte et la philosophie positive*, Paris, 1877, 3.ª edición, p. 524-538.
19. Vegeu A. COMTE, *Cours de philosophie positive*, Vol. III, 45 leçon: *Considérations generales sur l'étude positive des Fonctions intellectuelles et morales ou cérébrales*, p. 604-671.
20. J. ROCA I CORNET, *Ensayo crítico*, vol. II, p. 60-61.
21. Els capítols dedicats a Comte per J. ROCA I CORNET al *Ensayo crítico* són al vol. II, p. 50-81. També hi ha referències a *ibid*, p. 152-158 i 277.
22. J. ROCA I CORNET, *Ensayo crítico*, vol. II, p. 277.

II. ELS MATERIALISMES DE MITJANS DE SEGLE

Parlem de «materialismes» en plural ja que no podem considerar idèntics els dintins corrents de pensament, els quals tot i negant l'estrat espiritual de la realitat o de l'home, divergeixen profundament

tant per llur punt de partença com pels seus mètodes i objectius. A més a més, i degut a l'acostumat retard d'arribada del pensament europeu a casa nostra, ens trobem entre els anys quaranta i seixanta de la pasada centúria amb mostres que van des del materialisme francès del segle XVIII, fins al materialisme científic alemany ancorat ja a les idees de Darwin.

Quan el 1835 aparegué la traducció del *Cours de philosophie positive* d'Agust Comte, la versió més popular del materialisme era encara la representada per les idees del baró de Holbach (1723-1789). Existeixen dades ben significatives pel que fa al cas. El 1835 surten a Barcelona dues edicions de la *Moral Universal* d'aquell autor, en ocasió de la relativa llibertat de premsa dels temps del «Estatuto Real». Això no obstant, consta que hi hagué algún entrebanc. I és ben curiós com els editors intentaren inútilment conjuminar la moral laica, sinó atea, del baró de Holbach amb els principis de la moral catòlica. L'ambient encara no estava preparat per assumir radicalismes ideològics encara que als carrers hi bullís ja la revolució.¹ Un aire més compromès tingué en canvi el gest del Rector de la Universitat, Domènech Vila, el qual en el període progressista del 1840 al 1843 premiava els alumnes més avantatjats amb un exemplar de l'esmentada obra.² Donades les simpaties que en els sectors més liberals gaudien una obra i un autor ben coneguts des del temps del trieni, no té res d'estrany que aquella fos novament editada el 1841 i encara el 1843.³ No sabem exactament quin fou el grau d'acceptació per part del públic lector. El que sí és ben palés es que la filosofia dels nostres grups més arraujats havia estat ja ultrapassada arreu d'Europa.

Un altre vessant del materialisme francès d'entre ambdós segles havia estat representada per Bichat i Broussais, metges continuadors de la concepció mecanicista de l'ésser humà de La Mettrie i Cabanis, i del filòsof Destutt de Tracy que havia afirmat: «l'ideologie est une partie de la Zoologie» referint-se a la psicologia. La presència de les obres i traduccions d'aquests autors a les seccions bibliogràfiques de la premsa barcelonina és constant en aquests anys.⁴

Sabem les influències concretes de Bichat i Broussais sobre l'ambient intel·lectual del Col·legi de Cirurgia de Barcelona. També consta que el conegut polític i toxicòleg Pere Mata havia estat un dels últims deixebles de Broussais a París així com l'admiració de Miquel Guardia, metge menorquí, catedràtic de la Sorbona, per Broussais al qual considerava l'hereu del materialisme del segle XVIII.⁵ Pel que fa a Destutt només cal recordar que fou un punt de referència obligada per Martí d'Eixalà. El blasmà o el seguí en alguns punts però en tot cas el tingué sempre ben present al *Curso de Filosofia elemental*.⁶

Tampoc cal oblidar que la Frenologia de Fr. Joseph Gall (1758-1828) expulsat de Viena el 1802 per la seva doctrina de les localitzacions cerebrals, ja que hom creia contrària a la espiritualitat de l'ànima, no deixà d'interessar també als lectors barcelonins. A partir de 1835 surten de nou els títols de l'escola frenològica a les pàgines de la premsa, per més que eren conegudes ja des d'abans.⁷ A partir, però, del 1844 el moviment frenològic es centrà sobre la figura de Marià Cubí, màxim representant d'aquest corrent a casa nostra i que publicarà en aquest any el seu *Sistema completo de Frenología*. Per més que a la seva època Cubí fou signe de contradicció i tingué greus dificultats amb les autoritats eclesiàstiques, no ens atreviríem pas a titllar-lo de materialista. Persones tan poc sospitoses d'heterodòxia com Roca i Cornet o Martí d'Eixalà no es pronunciaren mai ni contra Cubí ni contra la Frenologia.⁸

Pel que fa al corrent materialista antireligiós de l'anomenada «esquerra hegeliana», la primera notícia que en tenim la debem a Joaquim Roca i Cornet. A la seva obra *Ensayo crítico sobre las lecturas de la época*, dedicada al materialisme filosòfic alemany dos capítols amb la finalitat, deia ell, de preservar i allunyar al lector d'aquestes doctrines. Remuntava encertadament l'origen d'aquest pensament a les doctrines de Hegel i el xifrava en David Strauss, B. Bauer i L. Feuerbach. Tenia notícia dels «Anals germànics» on publicaven els tres autors esmentats i resumia llur pensament comú amb aquestes paraules:

«Extirpación y disolución del principio cristiano y principalmente de las tres ideas primitivas que contiene, a saber:

- 1.º La idea de un Dios concedor de sí mismo, y distinto del Universo.
- 2.º La idea de un Cristo histórico en el cual se haya realizado la unión de lo que es Dios con lo que es el hombre.
- 3.º La idea de una continuación de duración personal después de la muerte»⁹

Tanmateix Roca i Cornet tracta poc de Strauss. Diu, però, que és força conegut per la seva obra *Vida de Jesús*.¹⁰ Es detura sobretot en la figura i pensament de Bruno Bauer, del qual esmenta la seva defecció religiosa tot transcrivint textos de *La crítica dels Evangelis Sinòptics*, sotratllant tant la mala fe de l'autor com la inintelligibilitat del seu llenguatge. L. Feuerbach, més filòsof, és considerat per Roca com el màxim representant del cinisme i de l'odi a Déu.

Esmenta la seva obra *De l'essència del cristianisme*¹¹ i en transcriu els textos més ofensius pel sentiment religiós, sense oblidar la seva definició de la religió com «la relació de l'home amb la seva pròpia essència.»

Des del nostre punt de vista d'historiadors de les idees, el que cal esbrinar en primer lloc és si Roca tenia un coneixement de primera mà d'aquests autors. I en segon lloc fins a quin punt el pensament materialista i ateu de l'esquerra hegeliana incidí a casa nostra.

A la primera qüestió sembla que hem de respondre d'una manera afirmativa, sobretot si atenem que els articles de Bauer no havien estat traduïts al francès i que d'altra banda Roca maldava en la traducció del text alemany com ho demostra la nota següent:

«He prevenido ya a mis lectores la necesidad en que me hallo de desviar muchas palabras de su natural significación para darles el sentido impropio y forzado que les señala el vocabulario filosófico de Alemania; y de españolizar otras, siguiendo del mejor modo que me ha sido posible su etimología radical sin pretender admitirlas en nuestro idioma sino en cuanto se admitan por los sabios las ideas que con ellas se quieran expresar. Cuando se arrojan en la arena del mundo tantas ideas contrarias a la razón, fuerza es forjar un lenguaje contrario al uso. Y a esa jerigonza la llaman *la lengua de los dioses*»¹²

Sembla doncs que Roca s'estava acarant amb els textos originals alemanys. Això no obstant, no podem pas descartar la possible influència de fonts franceses sobretot en el moment d'interpretar i refutar els autors hegelians. De fet Roca i Cornet des dels temps en que fou director i redactor de *La Religión* (1837) les utilitzava freqüentment.

Fins a quin punt les idees dels hegelians d'esquerra havien fructificat a casa nostra és difícil de precisar. El mateix Roca i Cornet sembla indicar que només d'una forma molt general i vaga. Deia referint-se a les idees esmentades:

«Y estas proposiciones, concebidas en términos menos acerbos y menos categóricos, se hallan reproducidos en las obras de muchos otros filósofos que circulan entre nosotros, pues ¿en qué otro sentido dicen bajo distintas formas, que la única pretensión de la filosofía es elevar al género humano a un puesto aún más alto del que le había hecho llegar el cristianismo?»¹³

Això ho afirmava Roca el 1847. Ara bé, la *Vida de Jesús* havia estat traduïda abans per Littré i aquesta versió francesa es trobava a l'abast de qualsevol lletraferit del moment. No sabem el nombre de lectors que podia tenir una obra d'aquest tipus. El que sí és ben cert i consta és que Pi i Margall aprenia l'alemany per a poder llegir aquests autors i que de fet Feuerbach l'influï d'una manera clara a la seva obra *Reacción y revolución* del 1854.¹⁴

Tenim, en canvi, notícies més concretes pel que fa a la *Vida de Jesús* (1862) de Joseph Ernst Renan. Degué ésser coneguda molt aviat a Barcelona. En el mateix any de la seva publicació a París apareixia aquí una refutació de més de quatre-centes pàgines escrites per Antoni Vergés i Mirassó amb una censura elogiosa de Eduard M.ª Vilarassa.¹⁵ També el publicista i ja ancià Braulio Foz, poc abans de la seva mort, escriví unes *Reflexiones a Mr. Renan* en les quals d'una manera correcta, però recolzada en les seves creences molt catòliques, dialogava amb Renan sobre l'existència dels miracles, l'autenticitat dels evangelis, la divinitat de Jesucrist i altres punts del dogma catòlic que havien estat combatuts per l'autor francès. N'esperava d'ell una resposta, la qual, pel que nosaltres sabem, no arribà mai.¹⁶ No tothom, però, a casa nostra estava d'acord amb les censures que es dirigiren contra Renan. Llegim en un article de la premsa barcelonina del moment:

«¿Qué podríamos decir por ejemplo del libro de Mr. Renan, *La vida de Jesús*...? ¿Tenemos el derecho de juzgar esta obra imparcialmente con toda libertad? Tenemos, sin duda alguna, el derecho de condenarla

y fulminar contra su autor todos los anatemas y las injurias que le haya prodigado la gente devota; pero debemos refutarla por el método filosófico, el único que pueda vencerla y creemos que no ha sido usado todavía. Para hacer resaltar las contradicciones que encierra, la vaciedad de las conclusiones que sienta, el vacío desolador que deja en las almas, ¿tenemos libertad de colocarnos en el terreno del deísmo puro o en el naturalismo? Mas entonces corremos peligro de encontrarnos con la tradición y de enredarnos con cierta historia... La prudencia nos obliga pues a callar y en la necesidad de acatar la superstición cuando la encontramos en nuestro camino. Estas cuestiones están vedadas porque atacan a lo que se llama Arca Santa.»¹⁷

Dins aquest ambient intel·lectual enrarit era impensable una traducció de l'obra de Renan. Tanmateix aquesta aparegué amb peu d'impremta a París el 1866. I a partir del 1868 foren editades a Barcelona no solament l'esmentat *Vida de Jesús* sinó també *Sant Pau* i *Els apòstols*. Aquesta darrera gaudí de dues edicions.¹⁸ Hem tractat del cas Renan, ja que si bé no és una mostra de materialisme, sinó de crítica del cristianisme, el seu mètode històric positivista potser encaixava més que no pas el nivell filosòfic i abstracte que revestien les obres de Strauss o de Feuerbach amb el tarannà mental dels descreguts barcelonins. Anys més tard dues persones tan significades dins el positivisme català com Pompeu Gener i Pere Estasen consideraven encara Renan com una vertadera autoritat.¹⁹

Un brot de materialisme anticristià i ateu el trobem també amb noms força coneguts i una situació ben concreta. El motiu de la seva aparició fou un article de J. Coll i Vehí dins un *Almanaque literario del Ateneo Catalán*, l'any 1863. En aquestes dades la directiva d'aquesta entitat recent fundada, aplegava persones ben representatives del catolicisme i el conservadurisme barceloní. Eren Joan Agell, els germans Anglasesell, Reynals i Rabassa, Leopold Feu i potser en el rerafons en Xavier Llorens i Barba.²⁰ L'objectiu de la publicació del *Almanaque* i de l'Ateneu era la instrucció del poble, la seva educació en la llibertat i la difusió de coneixements útils, deia l'editorial signada per J. Leopold Feu. Tanmateix l'articulista no podia deixar d'adoptar un to ben polèmic atesos els moments difícils. Deia així:

«Si es bello y laudable siempre propagar la verdad haciendo brillar sus apacibles resplandores hasta la vivienda del operario, fuerza es reconocer que la utilidad de la empresa sube de punto cuando se alcanzan días de prueba para el orden social en que los vértigos del materialismo conturban los espíritus mejor templados y una insidiosa propaganda cubre de tinieblas la misma mansión del proletario. Cierito que para poder combatir este mal son el más poderoso antídoto el desarrollo de los intereses legítimos y los ejemplos prácticos de virtud y de civismo; pero ¿será justo renunciar de todo punto a lo que la propaganda literaria en interés de la verdad cuando el error la emplea precisamente como el arma más fuerte e irresistible para zapar los cimientos de la propiedad y de la familia y seduce a los incautos repartiéndoles el fruto de la impiedad en doradas canastillas?»²¹

La preocupació social és ben palesa i els valors que hom volia defensar eren la propietat i la família. Els enemics eren alludits de manera general. Tanmateix l'article signat per Coll i Vehí i titolat *La sabiduría* es dirigia contra la ciència com a presunta adversària dels mals que s'havien ja previst abans. Deia així:

«Por otra parte, en ninguna época de la historia ha sido la ciencia tan respetada, tan adulada, tan altiva, tan influyente, tan temida, tan ambicionada, tan ávidamente codiciada. Hoy disputa a la nobleza sus preclaros tñmbres, al oro y a la fuerza su poder; pide cuenta de su derecho a las potestades del mundo: y cegada, extraviada por las sugerencias del orgullo, ni lo humano respeta, ni perdona lo divino.»²²

D'altra banda Coll i Vehí mostrava el seu escepticisme davant d'una ciència que no explicava ni les essències ni les causes de les coses.

«Qué importa que registren las propiedades de la materia, los efectos de la atracción, de la electricidad, de la luz, del calórico?... Cuando el hombre visitase las profundidades del mar y las entrañas mismas de la tierra, cuando pudiese recorrer sin óbice alguno los inmensurables espacios que el telescopio alcanza, y los que su imaginación se forja, ni aún entonces sabría decir qué es atracción, qué es electricidad, qué es luz, qué es calor, qué es materia, qué es espíritu, qué es vida, qué es muerte.»²³

Aquest desig nostàlgic d'un coneixement metafísic i profund de la realitat, que ja havia estat posat en dubte des de primers de segle per molts, i fins i tot ridiculitzat entre altres per Aribau²⁴ i que ni

Martí d'Eixalà ni Llorens Barba mantenien ja, contrastava fortament amb l'esperit de l'època. A més a més el to elegíac que prenia l'article, contraposant la ciència amb la sabiduria dels llibres sapiencials de l'Antic Testament²⁵ no podia convèncer massa en uns moments d'expansió de les ciències positives.

La resposta no es féu esperar. Un grup de socis del mateix Ateneu acordà publicar un *Almanaque democrático* on havien d'aparèixer les idees oposades a les del *Almanaque literario*. Aquests socis eren: Narcís Monturiol, Josep Anselm Clavé, Francesc Suñer i Capdevila, Antoni Altadill, Joan Tutau i Josep M.ª Torres. El dia 1 de març de 1864 signaren un manifest que permet entrellucar quines eren llurs idees comunes. En efecte, després d'aseverar que les ciències exactes, les físiques i les naturals eren el major enemic del «bando teocrático», es queixaven de la persecució que havien sofert tots ells per part de l'Església, del poder i de la «gente sensata». Es declaraven demòcrates (republicans) i lliure-pensadors. Confessaven que llur *Almanaque democrático* volia ésser una rèplica contra el de l'Ateneu en el qual —deien— s'embolcalla sempre el bàndol teocràtic. Tot seguit precisaven la naturalesa de llur publicació amb aquestes paraules:

«¿Qué es nuestro almanaque? Lo han calificado de ateísta... No somos teólogos, estamos sólo acostumbrados a tratar cuestiones de otro orden, y como tampoco somos santos, no comprendemos ni lo infinito, ni lo eterno, ni la creación de un solo átomo, ni tampoco su aniquilamiento; encontramos el universo funcionando y nos complacemos en estudiar sus leyes. Viviendo en medio de la materia y sus propiedades, entre seres de idéntica organización con quienes vivimos en sociedad, nuestros estudios se han fijado en lo perecedero y no en lo eterno, en la observación de los hechos, no en la causa de las causas. Los que posean una inteligencia servida por esos órganos delicados, altamente impresionables, susceptibles de entrar en éxtasis y de recibir cierta clase de inspiraciones, que nos dejen en paz, que nosotros no hemos de turbarles... Nuestros órganos son más groseros; sólo se impresionan por la materia y sus propiedades y algunas de éstas aún se nos escapan. Si esto nos vale el dictado de materialistas, confesamos merecerlo.»²⁶

Vegem doncs, i potser per primera vegada a casa nostra, un grup de gent que no té cap inconvenient d'ésser titllada de materialista. Tanmateix afegien tot seguit i de manera sorneguera que el seu materialisme no volia pas ésser immoral. Ben al contrari, sense faltar contra cap valor dels més tradicionals, proposaven uns nous valors com eren l'establiment de totes les llibertats en l'ordre públic i el que anomenaven desenvolupament de l'individu dins de la Humanitat.

Si llegim alguns dels articles del *Almanaque democrático*, es adonarem, però, que les idees cabdals no eren sinó els antics tòpics del materialisme francès del segle XVIII. No hi veiem pas la presència del positivisme francès o del materialisme científic alemany. Les obres de Vogt, Büchner i Haeckel estaven fent furor arreu. Cap d'aquests noms apareix, però, ni una sola vegada en el *Almanaque*. Els seus continguts eren ben pobres. Tenen, tanmateix, el valor de mostrar-nos la ideologia dels demòcrates o republicans. Aquesta és la impressió que hom pot treure al llegir, per exemple, els escrits de Suñer i Capdevila quan afirma:

«Por lo mismo hoy la materia se la tiene y se la debe ser tenida como única razón de todo fenomenismo y los fenómenos por variados que se presenten son modos de ser de la materia.»²⁷

Quan es referia a les descobertes científiques del seu temps no en treia altre partit que reforçar la tesi del seu agressiu materialisme. Al parlar de la generació espontània o de la transformació de les espècies deia:

«Con la heterogenia (Generación espontánea), y con la imposible aclimatación de las mismas en países opuestos a los que primitivamente aparecieron; con estas tres conquistas de la Zoología moderna los materialistas poseemos en exceso para afirmar indestructiblemente nuestro triunfo y relegar para siempre vuestro trono en el monstruario de carcomidos trofeos que contienen los estantes vetustos de un museo.»²⁸

Tanmateix sembla que les idees naturalistes anaven penetrant dins l'Ateneu possiblement de forma més seriosa. La situació havia canviat en un parell d'anys.²⁹ De fet el 1867 ja serà possible una discussió

més serena. Ho veurem al comentar el Discurs del Dr. Letamendi. De moment només cal afegir que l'*Almanaque Democrático*, s'estroncà al segon any de la seva existència.

El darrer episodi del materialisme compromès i de batalla cal situar-lo en motiu de la publicació de l'opuscle *Dios* de l'esmentat Sunyer i Capdevila. La personalitat d'aquest metge de Roses que tingué importants càrrecs polítics a Barcelona i a Madrid fou ben notable a la segona meitat del segle XIX.³⁰ Ja hem vist com havia estat un dels editors i principal articulista del *Almanaque Democrático*. Quan després d'un exili d'uns dos anys fou nomenat diputat per Girona a les Corts Constituents del 1869 hi pronuncià un discurs que motivà un greu escàndol. En efecte, a la sessió del vint-i-sis de març, es proclamà ateu i parlà, de forma poc respectuosa pels sentiments dels creients, de la concepció de Jesucrist i d'altres punts delicats. De fet, fou interromput, però, recolzat pels seus partidaris, Sunyer i Capdevila pogué acabar el seu parlament.³¹ Dins aquest context cal situar precisament l'esmentat opuscle *Dios* ja que apareix en aquest mateix any 1869 i quan els ànims encara devien estar ben exaltats. Dedicat a Joan Tutau correligionari d'idees i també d'algunes aventures polítiques, revesteix un to retòric i agressiu i és atacada la idea de Déu en nom de la ciència. Des de les primeres pàgines Sunyer deixava ben clar que:

«El pensamiento filosófico de nuestra época es la observación pura. Los cuerpos al alcance de nuestros sentidos, y las condiciones en que los cambios de los cuerpos tienen lugar, he aquí la ciencia. No hay puesto en ella para nada que no se haya visto o tocado. Dios que no cabe en la ciencia va a ser el blanco primero y preferente de todos mis ataques, que serán rudos, como salidos de mi pluma.»³²

Tanmateix l'argumentació esgrimida contra Déu no era gaire original. Sunyer, ancorat en el concepte de la naturalesa humana com a producte compost dels cosos simples que la componen afirma la primacia del cos sobre la idea amb aquestes paraules:

Es que toda idea es posterior al ser, porque es una función del ser; y las funciones son posteriores al órgano que las desempeña... He aquí cómo siendo Dios una idea, un pensamiento humano, Dios es posterior al hombre, o, cambiando los términos, el hombre es anterior a Dios.»³³

La primera part del text és digna dels materialistes francesos quan afirmaven que el pensament és una secreció del cervell com la bilis ho és del fetge. Vegem.

«Entre la ciencia que concebimos y nuestra ignorancia presente, entre nuestra débil acción y la grande que ideamos, nace el pensamiento de concebir en el hombre o fuera del hombre un ser superior a nosotros en poder de fuerza, en poder de inteligencia y en poder de justicia... Lo repito: los atributos de Dios son la omnipotencia, lo omniscencia y la justicia. Pues estos mismos son nuestros atributos elevados por nuestro deseo a una potencia incalculable.»³⁴

Algun ressò llunyà de la teoria sobre la gènesi de la noció de Déu tal com l'explicava Feuerbach sembla haver arribat a Sunyer. Tanmateix ni el vocabulari ni el nivell de discurs, que es mou sempre en un pla fisiologista, ens permet afirmar que hagués llegit l'autor alemany. Més aviat ens confirmen la idea, apuntada per Roca i Cornet, que el materialisme de l'esquerra hegeliana havia arribat entre nosaltres disfressat de diverses maneres.

La segona part de l'opuscle encara s'allunya més de tot plantejament filosòfic. No va ja dirigida directament contra Déu ni contra el sentiment religiós sinó contra formes molt concretes de religiositat, de les quals esmenta en primer lloc la repressió:

«Lo que tiene Dios de malo y funesto no consiste en su representación, sino en su tiranía.»³⁵

Abocat ja a la crítica dels defectes de la religió positiva i concretament de la cristiana, Sunyer declama contra el Déu venjatiu de Moisès, contra la idolatria que, segons ell, consisteix en el culte a les imatges, contra la humitat i la foscor dels locals de les esglésies, contra els capellans, la confessió i les guerres de religió. L'escrit es converteix llavors en un pamflet anticlerical i perd tot el que podia haver tingut de crítica seriosa del fet religiós en si mateix.

Les opinions de Sunyer i Capdevila no foren, però, pas compartides unànimement ni pels seus mateixos correligionaris polítics. Així ho palesa un altre opuscle, titolat ara *Dios sobre todo*, que era una rèplica de «un republicano federal» a l'escript de Sunyer i que fou molt anunciat des de les pàgines del «Diario Catalán».³⁶ L'autor es queixava de bell antuvi que Sunyer hagués barrejat la qüestió religiosa amb la causa política. A més a més discrepava profundament en la qüestió de fons:

«Si queremos separar la religión del Estado, ¿por qué damos colorido religioso a un partido político? Y sobre todo; ¿Quién es capaz de asegurar que el ateísmo es la perfección de la ciencia? Si esto cree el señor Sunyer sepa que yo, y conmigo la mayoría de los republicanos federalistas, abrigamos el convencimiento de que la perfección de la ciencia es Dios.»³⁷

El «republicano federal» es declarava anticatòlic, però afegia que si el catolicisme era dolent, no per aquest motiu hom podia argumentar contra el fet religiós i contra l'existència de Déu. El publicista després de proclamar l'existència d'un Déu que ell considerava pel damunt de qualsevol religió establerta exclamava amb un to ben emotiu:

«¡Oh! Dichoso el día en que veamos a la humanidad no profesar más que la religión de la moral, sublime emanación de la divinidad omnipotente... ¡El bien por doquiera, la verdad imperando, la belleza reinando!»³⁸

Tanmateix aquest deisme molt difuminat permetia a l'autor concedir la raó a Sunyer pel que feia a les acusacions formulades contra les creences i pràctiques de la religió catòlica. Dins els cercles intel·lectuals catòlics les reaccions foren múltiples i algunes ben agresives. No podem fer altra cosa que esmentar-les ja que llurs continguts surten del tema que estem ara tractant.³⁹

El ressò més important de Sunyer i Capdevila dins una línia de pensament afí, fou la del jove Joaquín M.ª Bartrina.⁴⁰ El contingut del seu escrit està bastit sobre premises ben discutibles: criteri únicament basat en la veritat científica, eternitat de la matèria, evolucionisme directe de l'animal a l'home, una argumentació basada en la pseudo-idea del no-res i una llista de filòsofs que haurien negat l'existència de Déu. Tanmateix la construcció lògica i el raonament de l'escrit són correctes. El que, però, ens ha cridat més l'atenció és una nota introductòria on s'avisava als lectors dels materials utilitzats i on s'esmenten diversos noms de científics entre els quals sobresurten els del geòleg Lyell i el de Darwin.⁴¹ El detall és important ja que ens mostra com el materialisme cercarà d'ara endavant l'ajut de la ciència. En altres paraules, la ciència a partir d'aquests anys començarà a ésser instrumentalitzada. El fet ha d'ésser tingut en compte per tot el que anirem dient des d'aquest moment.

Notes

1. *La Moral Universal* sortí de la Impremta Oliva i fou prohibida durant una temporada (Vegeu «El Vapor», any 1835, n.º 88) Constava de tres vols. i el traductor era Manuel Díaz Moreno. L'altra edició fou impresa per Soley y Gaspar. Constava també de tres vols. i fou traduïda «por una pluma inteligente». Vegeu les curioses notes introductòries d'ambdues edicions.

2. *Universidad literaria de Barcelona. Distribución de premios* Barcelona, 1841.

3. Les idees de Holbach eren conegudes a Barcelona a la Universitat del Trieni Liberal. Vegeu J. Roca i Cornet, *A la buena memoria del Sr. Ignacio Sanpau y Barba* (manuscrit a la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, lligall 18). Fins i tot a Girona havia estat editat el *Sistema de la Naturaleza* a la impremta de Mateo Despuig e Hijo, 1823.

4. Vegeu els anuncis de la *Anatomía comparada* de Bichat al «Diario de Barcelona», any 1835, p. 2218, any 1837, p. 2891, any 1838, p. 272, any 1839, p. 2767, any 1840, p. 4252-4253 i 5157. *Les Lecciones del Dr. Broussais sobre flegmasias gástricas* havien estat traduïdes pel professor del Col·legi de Cirurgia, Francesc Juanich i editades a Barcelona el 1820 i el 1827 a la Impremta Vda. Roca. Encara el 1843 fou traduïda l'obra més compromesa de Bichat, *Indagaciones fisiológicas sobre la vida y la muerte*.

5. Pel que fa a la influència de Bichat i de Broussais als metges catalans, vegeu T. Carreras Artau, *Estudios sobre médicos-filósofos españoles del siglo XIX*. Barcelona. C.S.I.C. 1952.

6. Una nota sobre Destutt la trobareu a J. Roura, *Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 147, i la seva relació amb Martí apareix al larg de l'obra.

7. Hem vist, i descrit en un altra ocasió, les obres següents: Dr. Gall, *Exposición de la doctrina del doctor...* Madrid, Impremta de Villalpando, 1806; J. Mayer, *Exposición del sistema del Dr. Gall, recopilado por el doctor... ampliada y añadida por D. Carlos Ernesto Cook*. Barcelona, Impremta de la Vida e hijo de D. Antonio Brusí, 1822; Dr. Gall, *Resumen analítico del sistema del doctor...*

sobre las facultades del alma y funciones del cerebro llamado craneoscopia. Traducido y recopilado por una sociedad de naturalistas literatos de esta Corte, Madrid, Librería extranjera de Denné y C., 1835; G. L. BESIÈRES, *Nueva clasificación de las facultades cerebrales, traducida por D. José Cerber de Robles*. Valencia, Imprenta de Cabrerizo, 1837. Esments d'aquestes obres al «Diario de Barcelona»: any 1839, p. 3997 i 4452; any 1841, p. 2469.

8. Sobre Marià Cubí hom pot consultar R. CARNICER, *Entre la ciencia y la magia. Mariano Cubí*. Barcelona, Seix y Barral 1969 i L. SÁNCHEZ GRANJEL, *La frenología en España. Vida y obra de Mariano Cubí*, Universidad de Salamanca, 1973. Pel que fa a l'actitud de Roca i Cornet i de Martí d'Eixalà vegeu J. ROURA, *Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX*, p. 321, n. 110.

9. J. ROCA I CORNET, *Ensayo crítico sobre las lecturas de la época*, vol I, p. 252-253. El capítol XXI està dedicat a Strauss, Bauer, Feuerbach, i el XXII a Feuerbach, Herweg i Wilhem Man, p. 248... ss.

10. J. ROCA I CORNET, *Ensayo crítico sobre las lecturas de la época*, vol. I, p. 251. A l'Apèndix n. 16 cita edicions de 1835 i de 1838.

11. J. ROCA I CORNET, *Ensayo crítico sobre las lecturas de la época*, vol. I, p. 263 ss. *Das Wesen des Christentums* és del 1841.

12. J. ROCA I CORNET, *Ensayo crítico*, vol. I, p. 253.

13. J. ROCA I CORNET, *Ensayo crítico*, vol. I, p. 254.

14. Vegeu l'extensa monografia de A. JUTGLAR, *Pi i Margall y el federalismo español*. 2 vols. Madrid, Taurus ediciones, 1975, especialment les p. 99-212 del vol. I.

15. A. VERGES I MIRASSÓ, *Divinidad de Jesucristo, su Iglesia, su doctrina. Consideraciones que dirige a la juventud como antidoto de las teorías de Mr. Renan y sus adeptos, y como preservativo de todos los errores de los tiempos el presbítero...* Barcelona, José Serra, 1863. Diu l'autor a la p. XLIX de l'obra de Renan: «l'libro que por más que diga Mr. Renan que lo ha escrito en las tierras de Oriente y en una cabaña maronita, con pocos libros a la vista... abrigamos la convicción de que sólo puede ser concebido y escrito en la secretaría del Infierno».

16. B. Foz, *Reflexiones a Mr. Renan*. Barcelona, Imprenta y Librería de Salvador Manero, 1864. Vegeu *Advertencia*, p. 57.

17. «El Monitor Científico Universal», article *La libertad filosófica* del dia 13-VIII-1864.

18. Al Arxiu Municipal d'Història de Barcelona es troben exemplars de E. RENAN, *Vida de Jesús, traducción de Federico de la Vega, ilustrada con notas*. Paris, Abel Ledoux, 1866: *Vida de Jesús traducida de la última edición francesa por J. Adelantado*, vol. I, Barcelona, José Codina, 1869: *Los Apóstoles, traducción de D. Enrique Verneuil*. Barcelona, La Ilustración, 1868 (altra edició d'aquesta obra a la impremta Codina el 1869): *San Pablo, versión castellana por D. Juan de la Cuesta*. Barcelona, Codina, 1869.

19. P. ESTASEN conclou la seva publicació *El positivismo* amb unes paraules de Renan pronunciades amb motiu del centenari de la mort de Spinoza que traspuen un clarós panteisme. Encara el 1892 Pompeu Gener s'adheria als punts de vista de Renan desde les pàgines de l'«Avenç». Torras i Bages li respongué a «La veu de Catalunya» dia 11-X-1892.

20. Vegeu els noms de la Junta directiva a *El Ateneo Barcelonés. Bosquejo histórico de los actos realizados por esta sociedad desde la fundación del Ateneo Catalán en 1860 hasta el corriente año de 1889*. Barcelona, Imprenta de Luis Tasso Serra, 1889, p. 20-30. L'ahusió a Llorens Barba es troba fonamentada en unes paraules de J. MARÉ I FLAQUER, *Apuntes históricos* al «Diario de Barcelona» febrer de 1893, p. 1550-1580.

21. *Almanaque literario del Ateneo Catalán para 1864*. Barcelona, Librería española de I. López Bernagosi, 1863, p. 18. A més de J.L. Feu hi col·laboraven Illas i Vidal, Duran i Bas, Joaquim Cadafalch, Pau Valls, Víctor Arnau, Francesc Romani i Puigdemogols; Joan Font i Guitart, Adolf Blanch, Josep de Manjarrés i J. Thomson amb articles. Coll i Vehí, Rubió i Ors, Damas Calvet i Narcís. Gay amb poesies, algunes en català.

22. J. COLLI VEHI, *La sabiduría* al *Almanaque literario del Ateneo Catalán*, p. 19.

23. J. COLLI VEHI, *La sabiduría* a *Ibid*, p. 20.

24. Ens referim al manuscrit d'Aribau del qual ja n'hem donat notícia en una altra ocasió. Vegeu J. ROURA, *Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX*, p. 262.

25. Hem comptat cinquanta-nou cites, la majoria de les quals pertanyen al *Eclesiastés*, *Eclesiàstic* i als *Proverbis*. Altres, en menor nombre al *Llibre de la Sabiduría*. Tot plegat en un article de nou pàgines.

26. *Almanaque democrático para el año 1864*, por varios socios del Ateneo Catalán. Barcelona, López editor-Librería española, 1864; *Almanaque democrático para 1865*, año II, p. 13-18. El text transcrit correspon a les p. 16-17 d'aquest darrer any.

27. F. SUÑER I CAPDEVILA, *Medicina. La vida. La salud. La enfermedad, La muerte* a *Almanaque democrático 1864*, p. 74-79. El text transcrit correspon a la p. 75.

28. F. SUÑER I CAPDEVILA, *Generación espontánea* a *Almanaque democrático 1865*, p. 46-58. El text transcrit correspon a la pàgina. 58.

29. «El neo-catolicismo si continua dentro del Ateneo, no manda ni se impone ya allí para manifestarse exteriormente usurpando el nombre de la corporación» (A. ALTADILL, *Al lobo a Almanaque democrático 1865*, p. 71).

30. Francesc Suñer i Capdevila (1826-1898). Metge i polític republicà relacionat amb Abdó Terrades des del 1842. Intervingué activament a totes les revolucions de signe progressista, 1854, 1856, 1866, any en el qual fou foragitat a França. El 1860 s'havia traslladat de Roses a Barcelona on exercí la medicina en els barris més pobres de la ciutat. El 1868 fou nomenat per la Junta Revolucionària de Barcelona tinent d'alcalde i el gener de 1869 alcalde de la ciutat. Formà part de les Corts Constituents de 1869. A la darrereria d'aquest mateix any encapçalà, però, la insurrecció federal de l'Empordà i per aquest motiu fou condemnat a mort per més que fou indultat. El 1872 fou novament elegit diputat per Girona i al proclamar-se la primera República ocupà el Ministeri d'Ultramar. Després de la Restauració es retirà de la vida política activa. Un anecdotari ben curiós i no exempt de simpatia es troba a A. P1 i SUNYER, *La novel·la del besavi*. Barcelona, Editorial Pòrtic, 1967. Vegeu també G. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Guerra a Dios, a la isis y a los reyes. Francisco Suñer Capdevila*. Madrid. Universidad Autónoma 1987.

31. Vegeu-ne la relació a M. MENENDEZ Y PELAYO, *Heterodoxos*, Madrid, BAC, 1978, vol. II, p. 978-979 i a A. P1 i SUNYER, *La novel·la del besavi*, p. 124-126.

32. F. SUÑER I CAPDEVILA, *Dios*, p. 8 (*Dios*, és un opuscle de 46 p. No hi ha heu d'impremta però tothom afirma que és del 1869).

33. F. SUÑER I CAPDEVILA; *Dios*, p. 11 i 12.
 34. F. SUÑER I CAPDEVILA, *Dios*, p. 19 i 21.
 35. F. SUÑER I CAPDEVILA, *Dios*, p. 21.
 36. *¡Dios sobre todo! Contestación al folleto de Suñer i Capdevila por un republicano federalista* (Exemplar a la Biblioteca de Catalunya encuadernat darrera l'opuscle de Suñer. Tampoc hi ha peu d'impremta. Tanmateix fou anunciat pel «Diario Catalán» el dia 8-IX-1869 i ss.)
 37. *¡Dios sobre todo! Contestación...* p. 1.
 38. *¡Dios sobre todo! Contestación...* p. 14.
 39. V. MAÑOSA, Pbro. *Derrota del ateísmo o sea verdadera refutación del folleto que bajo el título Dios publicó D. Francisco Suñer i Capdevila*. Barcelona, Imprenta de Narciso Ramírez y C., 1689. Altres protestes trobem en els opuscles de F. MESTRES *Creo en Dios*; ARGULLÓ, *Lo crit de l'ànima*; MOY, *Inocentadas del Sr. Capdevila en su folleto Dios* que no hem tingut ocasió de veure

 40. J. M. BARTRINA, *Folleto en apoyo del de Suñer y Capdevila*. Barcelona, Imprenta Popular, 1869.
 41. La cita esmentada Carles Briot, Homalin d'Halloy, Lyell, Le Hon, Darwin, Roger, Omboni, Adhemar, F. J. Paul de Juvencel i Tomàs Lledget, alguns dels quals son prou coneguts Altres han perdut tota autoritat.

III. CIÈNCIA I FILOSOFIA

Hem observat com en més d'una ocasió era citat el *Compendio de Historia natural* de Josep Monlau i Sala com un precedent de les idees de Darwin a Espanya.¹ Creiem ja arribat el moment de fer certes precisions sobre aquest punt, el qual si s'entén malament pot ésser desorientador, però ben explicat ens mostra els primers passos de les idees evolucionistes a casa nostra.

La primera vegada que hem trobat el nom de Darwin a la premsa barcelonina és el 1864. Es tracta d'una referència a la seva obra *Origen de les espècies*. Denota un cert coneixement, alhora que el temor de topar amb el creacionisme de la Bíblia. Deia així:

«Un libro se ha publicado hace poco exponiendo una teoría sumamente nueva sobre el origen de las especies. Nos referimos a la obra de Mr. Darwin, que ha sido traducida, poco después de su publicación en la mayor parte de los idiomas. ¿Podríamos dar cuenta de ella y manifestar opiniones favorables a su teoría? Según él todo el reino animal descende de cuatro antiguos tipos primitivos todo lo más y el reino vegetal de un número igual o menor y añade: la analogía me conducirá un poco más lejos, es decir a creer que todos los animales y todas las plantas descienden de un solo prototipo... Deduce de aquí que los animales de las diversas edades del mundo son transformaciones los unos de los otros. Los seres transitorios que no se encuentran ya habrán sido exterminados por la concurrencia vital; es decir por la guerra que los seres se hacen entre sí para sus medios de existencia y por la «elección» (sic) natural, esto es por el trabajo que la naturaleza se desprende de lo menos bueno para realizar lo mejor. Ya el célebre Lamarck había desarrollado esta idea, expresando que todos los animales, comprendido el hombre, descendían de otras especies anteriores. Pues bien. ¿Somos libres de profesar públicamente esta teoría? ¿No nos dirán que todos los animales provienen de Dios y que chocamos con la exposición bíblica?»²

El text no necessita comentari. Mas que per les evidents inexactituds que conté pel que fa a la síntesi del darwinisme, ens interessa, però, ara per a veure la por que hi havia vers aquesta doctrina per motius religiosos. De fet, Sunyer i Capdevila havia esgrimit, aquest mateix any, el transformisme per a donar suport al seu materialisme, i, el 1869 el nom de Darwin figura entre els autors que J. M. Bartrina utilitzava en una campanya que tenia més d'antireligiosa que no pas de científica.

El cas de Josep Monlau, atesa la naturalesa purament científica de la seva obra, adquireix una major importància, i per part nostra, un major deteniment. Josep Monlau Sala³ era fill del conegut metge higienista barceloní Pere Felip Monlau, el qual tant batallà pel retorn de la Universitat de Cervera a Barcelona. Josep Monlau era catedràtic de Ciències Naturals a l'Institut de la Universitat el 1862. A l'any següent publicà el *Programa de un curso de Historia natural*, que en realitat era un llibre de text.⁴ Les idees de Monlau apareixen, per tant, a Barcelona quatre anys abans del que ha estat dit. A la part dedicada a la Paleontologia establia unes «leyes o principios», que si bé d'una banda feien trontollar el fixisme de les espècies, d'altra podien fer pensar en el catastrofisme de Cuvier, segons el qual la terra s'hauria mudat radicalment i, en repetides ocasions, de fauna i flora. Vegem el text:

«1. La duración de las especies en los períodos geológicos ha sido limitada. 2. Las especies contemporáneas de una misma localidad o localidades poco distantes han aparecido o desaparecido simultáneamente en su mayor parte. 3. Las diferencias entre las formas perdidas y las vivas aumentan con su antigüedad. 4. Las faunas presentan mayor diversidad de formas a medida que son más modernas. 5. La organización de los animales es tanto más compleja cuanto más reciente es la época en que vivieron. 6. El orden de aparición de los tipos animales recuerda a menudo las fases del desarrollo embrional de los seres complicados o perfectos.»⁵

Ni el text ni tampoc el context comporten cap referència al transformisme de Darwin. Tanmateix és ben palesa la defensa d'una evolució del simple al complex, que haurien sofert la flora i la fauna. Si haguessim de relacionar les idees de Monlau amb alguns autors de l'època potser els més apropiats foren el de Etienne i Isidre Geoffroy de Saint Hillaire, els quals, sobretot el primer, havien admès les variacions de les espècies vives, però allunyant-se de la teoria del moviment vital de Lamarck i recolzant-se en canvi en observacions embriològiques. Creien que era a l'embrió on s'havia d'anar a observar les causes de la variabilitat. L'estudi dels monstres o teratologia, deixava, d'altra banda, oberta la possibilitat de mutacions brusques. Així s'allunyava la dificultat que la Paleontologia hauria de presentar tan a Lamarck com a Darwin pel que fa a l'absència de fòssils intermedis.⁶

No són únicament sospites «a priori» el que ens permet relacionar les idees de Monlau amb les dels Geoffroy de Saint Hillaire. A la seva biblioteca hi trobem obres científiques de primera categoria com la *Physiologie végétale* d'Agustin Pyramus de Candolle, o les *Leçons d'anatomie comparée* de Georges Cuvier, la *Philosophie anatomique* d'Etienne Geoffroy Saint-Hillaire, o la *Histoire générale et particulière des anomalies chez l'homme et les animaux* de Isidore Geoffroy Saint-Hillaire. Tanmateix no hi trobem pas cap traducció francesa del *Origen de les espècies* de Darwin. L'única que hi ha és la castellana editada a Madrid el 1877, data molt llunyana de les que ens estem referint ara. Aquest fet juntament amb l'existència a l'esmentada biblioteca d'obres pro i anti-darwinistes fins a la darrereria de segle fa sospitar que Monlau potser no tingués un criteri ben definit sobre aquest punt.⁷ El que sí és ben cert es que quan Monlau publicà el 1867 el *Curso de Historia natural* manifestà d'una manera ben palesa:

«La ligerísima exposición que acaba de hacerse de los desarrollos sucesivos de los gérmenes primitivos de las especies animales y vegetales, concuerda en su fondo con las ideas de la escuela de GEOFFROY-SAINT-HILLAIRE, quien terminantemente admite que existen hoy día especies que no poseían otras edades del globo. En contraposición a ella se conoce otra escuela que tiene por dogma la fijeza e inmutabilidad de las especies animales, y que admite que el número de éstas va disminuyendo desde el día que apareció la vida en el globo...»⁸

La porta d'entrada al pensament evolucionista sembla, per tant, que va ésser atravesada per Monlau de la mà dels Goffroy Saint-Hillaire, defugint així del fixisme de l'escola de Cuvier. Això no obstant, al tractar de la unitat de l'espècie humana, i, després d'afirmar que era aquesta una qüestió com tantes altres, que defuig l'autoritat de la Bíblia, deia així:

«Divididos en demasía andan los naturalistas cuando se trata de la teoría filosófica de la especie, pues mientras unos dicen que es constante en sus formas, otros le niegan esta realidad y la permanencia. Admitiendo, empero, que el atributo culminante de la especie orgánica sea la persistencia en la forma y en la fecundidad, puede definirse diciendo que es un tipo constante de formas orgánicas que se perpetúa por generaciones sucesivas. Aceptada esta definición constituirán una variedad de aquellas diferencias de talla, de color, de proporciones... etc., que sean transitorias, y una raza cuando se transmitan por la generación. En las formación de las variedades y de las razas influyen sobremanera los agentes atmosféricos, influencia que si es marcada en las plantas y los animales, no lo está menos en el hombre en razón de su cosmopolitismo.»⁹

És ben curiós com califica de «filosòfica» la qüestió de la mutació de les espècies. És un detall més per refermar-nos en la opinió de que no donava massa importància al tema. Tanmateix definida la espècie com un tipus constant que es perpetua per generacions successives, ja es veu que únicament hom podrà admetre variabilitat en els individus i en les races. En aquest darrer cas les mutacions seran

permanents i la causa de les mateixes serà en definitiva el clima. La definició d'espècie és la de Buffon. I també com ja ho féu aquest, Monlau admet variacions, no transmutacions, a les races. Ara bé aquesta distinció entre raça i espècie era acceptada per Isidore Geoffroy Saint-Hillaire. D'altra banda cal recordar que el seu pare Étienne reconeixia únicament com a causa dels canvis experimentats per l'organisme, el medi ambient.¹⁰

L'evolucionisme dels dos Geoffroy Saint-Hillaire era doncs ben moderat, encara que conegut per la polèmica amb Cuvier. La distinció entre espècie i raça de Buffon constituïa però una tercera via entre els fixistes i els transformistes. Sembla doncs que fou aquest evolucionisme mitigat el que Monlau introduí a l'Institut i àdhuc a algunes escoles. No oblidem que el seu llibre havia estat escrit «para uso de los maestros de instrucción primaria». Encara que desconeguem el grau d'incidència que tingué sobre el jovent estudiós d'aquells anys, d'alguna manera contribuí a preparar l'ambient mental per altres idees que es reberen després.

Dins la línia de les manifestacions que l'evolucionisme tingué a casa nostra caldrà tenir també en compte el *Discurso sobre la naturaleza y el origen del hombre* del Dr. Letamendi, pronunciat els dies tretze i quinze d'abril de 1867 a l'Ateneo Catalán. Ha estat afirmat que es tracta del primer comentari seriós en torn de l'evolució. I que el metge català criticà la mutabilitat de les espècies des d'una perspectiva tomista, associant en un atac general al monisme, enèrgiques condemnes al materialisme de Comte, de Lamarck i de Darwin.¹¹

Potser caldria exposar amb més detall els continguts del discurs. Dividit en dues parts ben diferenciades, la primera conté la controvèrsia o debat amb el positivisme, panteisme i evolucionisme. La segona és un assaig que Letamendi anomena «*Antropología Integral*», on a partir de consideracions fisiològiques i d'anatomia comparada va a parar a l'afirmació del fet de consciència tal com estava fent en aquells anys Xavier Llorens Barba, seguint William Hamilton el qual, per cert, també és mencionat per Letamendi.¹²

Des del nostre punt de vista ens interessa sobretot la primera part. A les primeres línies ja se'ns assabenta que el tema havia estat objecte de discussió per part de dos distingits professors al mateix Ateneo. La qüestió sobre l'origen de l'home era doncs actualitat, almenys en els cercles intel·lectuals abans del 1867. No es tractava però del problema que podia oferir el transformisme a les creences religioses. Letamendi es declarava ja de bell antuvi al marge de tota polèmica d'aquest tipus. Amb l'únic propòsit d'esbrinar la veritat, diu ell, s'afronta amb teories que ell creu científicament errònies o falses.

En primer lloc combat el positivisme en un sentit molt ampli. Tracta del positivisme de Comte, del qual cita i transcriu fragments del *Cours de philosophie positive*. Coneix també l'obra de Littré, *Auguste Comte et la philosophie positive* i fins i tot esmenta Renan. Segons Letamendi el positivisme d'aquests autors és petulant, superficial i contradictori. El curiós del cas és, des del punt de vista actual, com aplega junt amb el corrent positivista francès el materialisme alemany de L. Büchner. Letamendi transcriu l'índex complert de l'obra d'aquest últim *Kraft und Stoff* (1855) la qual seria ben aviat traduïda al castellà.¹³

Sembla que per Letamendi quelcom de comú unia a tots aquests autors. Ara bé, el que Letamendi veia en el fons de tots ells era el panteisme. En aquest sentit parlava de: «la clave del error fundamental del positivismo (panteísmo)» sobre la unitat de substància.¹⁴ Des d'aquest punt de vista Letamendi resumeix l'error panteista-positivista en dues proposicions: 1) L'Univers consisteix en modificacions d'un sol ésser. 2) La successió històrica i jeràrquica de les coses naturals és gradual sense distincions essencials.» Tot el seu esforç anirà dirigit a demostrar el contrari d'aquestes proposicions. Amb exemples extrets de les matemàtiques i de la física, defensa la pluralitat i heterogeneïtat de les substàncies. I altre cop amb ajuda de les matemàtiques, de la ontologia, de la lògica, de la química i de les ciències naturals argumenta contra el dit «natura non facit saltum» utilitzat, segons ell, pels positivistes a fi d'explicar l'evolució de les espècies. Afegia unes taules on la història de la ciència mostraria com de mica en mica aquesta ha arribat a establir la pluralitat, així com exposava la teoria fixista representada per Pierre-Marie-Jean-Flourens, continuador de les idees de Cuvier, i, en aquells moments, el gran contradictor de Darwin.¹⁵

El discurs de Letamendi es mou en un nivell abstracte i filosòfic. De fet la segona part, ja ho hem dit, era un assaig de *Antropología integral*. D'altra banda l'acusació de panteisme si tocava algú de ple era a Büchner. Pel que fa a l'evolucionisme científic de Lamarck, Darwin i altres cal reconèixer que no

el trobem tractat amb detall. A Letamendi no li interessaven, al menys en aquella ocasió, les teories científiques propiament dites. Ho diu ben clarament:

«Lo de menos fuera para mí, como para cualquier anatómico, hacer la crítica de las hipótesis de Lamark, Geoffroy Saint-Hillaire, Carus, Waist, Darwin, y de tantos y tantos como han presentado cuerpos de doctrina varios y gratuitos; sosteniendo unos que venimos de dos géneros vivientes primitivos, otros de tres o cuatro, otros de pocos, sin precisar el número, otros que de una sola especie viviente originaria...»¹⁶

Atès aquest punt de vista ja no ens pot extranyar que no citi l'*Origen de les espècies* i que remeti en canvi a Flourens, l'autor del primer llibre a França contra Darwin, *Examen du livre de Mr. Darwin sur l'origine des espèces* (1864) o un clàssic en zoologia com Milne Edwards gens compromès en aquesta qüestió.¹⁷

Sabem que el discurs de Letamendi tingué ressò arreu i que fou discutit acaloradament per Pere Mata.¹⁸ Creiem que ens trobem una vegada més amb la manera d'arribar a casa nostra les novetats científiques. Ara, el nom i l'obra de Darwin arribaven barrejats i mediatitzats pel pensament de Büchner. Aquesta distorsió feia molt difícil jutjar amb imparcialitat el transformisme. Pels materialistes Darwin era un aliat, pels espiritualistes un enemic. En cap dels dos casos hi havia prou serenor per avaluar la seva aportació científica.

La posició que tingué la Universitat en aquells anys davant les noves idees ha estat titllada sovint de conservadora i àdhuc reaccionària. Tanmateix caldria matisar i distingir un poc. A la facultat de Filosofia, Xavier Llorens Barba gaudia en aquells moments de la plenitud del seu prestigi com a filòsof. A més a més les seves idees transcendien del recinte universitari. Consta tant pels múltiples testimonis que tenim en aquest sentit com pel fet que durant la dena dels seixanta és quan J. Leopold Feu comença a parlar d'una escola catalana de Filosofia en definí els seus trets i fins i tot en cercà representants a distintes àries científiques i artístiques.¹⁹ Ara bé les idees de fons eren les de Llorens Barba i aquestes estaven ben definides.²⁰ Respecte a l'evolucionisme fou intransigent. Per si hi hagués algun dubte transcrivim un dels seus paràgrafs pronunciats a classe durant el curs 1867-1868.

«De modo que Balbi (?) y los que le siguen, ciertamente, no han tenido en cuenta que la teoría que ellos sientan, de la evolución de las especies, era contraria no solamente a la naturaleza de nuestra mente, sino a este principio del orden, principio arraigado en todos nosotros, principio que se presenta lo mismo al rudo, que al civilizado, que al científico.»²¹

Tanmateix el discurs inaugural del catedràtic de Farmàcia Frederic Trèmols corresponent al curs 1870-1871, en plena efervescència revolucionària, és una mostra ben palesa de la posició contrària a la de Llorens. Títol *Las prodigiosas armonías que se contemplan en la grandiosa obra de la creación* constitueix una vertadera lloança de les ciències físiques i naturals.²² Amb to retòric no exempt però d'alguna llambregada de bon coneixement del tema i de la situació concreta que l'envoltava, l'orador realitzà una brillant descripció de la formació de l'Univers. Començà a partir de la hipòtesi de Laplace i seguint les teories plutòniques de la formació del planeta, al arribar al punt de l'origen de la vida adoptà les línies generals del pensament evolucionista. Tant l'historiador com el geòleg —deia— «ha de deducir la ley armónica bajo la cual se han sucedido las diversas especies que en las edades del pasado han asistido como representantes de la vida y del movimiento sobre la tierra». Aquesta llei que també anomena «Ley del desarrollo progresivo de las generaciones» és evidentment el que nosaltres anomenem llei de la evolució. Per si hagués algun dubte només cal llegir la aplicació que en fa a la Botànica. Com que el text va recolzat per dues cites de Darwin creiem que val la pena transcriure'l:

«Según esta ley del desarrollo progresivo de las generaciones la vida se debió iniciar bajo formas vagas, indecisas, las más sencillas, tomando los elementos organizables del aire y del agua...

Parla tot seguit de masses de teixit cel·lular, les quals lluitaven per a poder reeixir en un mitjà advers fins que...

... pudieron lentamente organizarse y constituir los primeros gérmenes de que más tarde, por sucesivas generaciones, saldrían los troncos del inmenso árbol genealógico, que representa la infinita prole de

entrambos reinos vivientes (Darwin, *Del origen de las especies*). Los seres dotados de vida, que en las primitivas edades geológicas invadieron el mundo, probablemente no diferían entre sí sino a la manera de las cristalizaciones, por la prodigiosa variedad de sus formas, siendo idénticas por la extrema sencillez de su estructura. Pero, a medida que con el transcurso de los siglos se modificaron las condiciones meteorológicas, climatológicas, orográficas y fisiológicas del globo, se transformaron lentamente adaptándose a estos cambios, hasta constituir los primitivos tipos correspondientes a los distintos planes de organización, de los cuales, por una serie de evoluciones, cada vez más divergentes, nacerían las numerosas especies que representan la vida animal y vegetal (Darwin, *Del origen de las especies*)²³

Els textos contenen una bona dosi d'imaginació i de retòrica. De Darwin, ultra l'esment de nom i obra, només recullen la idea general de l'evolució de totes les espècies vives a partir d'uns quants tipus originaris. Tanmateix la línia de pensament és palesament evolucionista. Com és evolucionista la descripció que fa de l'aparició i evolució dels animals, inclòs l'home, recolzat ara en la Paleontologia. Fins i tot fa esment de l'atomisme dels grecs que segons ell la ciència moderna hauria tret d'un immerescut oblit. Fent referència a aquest atomisme antic, parlava tot seguit del «átomo, el oculto obrero del maravilloso mecanismo a que están sujetos los elementos de las distintas transformaciones que pueden experimentar los cuerpos»²⁴

En una línia de pensament frec a frec del mecanisme o fins i tot del materialisme, deia que els àtoms eren la causa de les evolucions de la matèria. Ara bé, no es tractava d'una força cega sinó dirigida per la Naturalesa. Reparem bé que Trèmols al llarg del discurs no parla mai de Déu, sinó de la Naturalesa. Certament que a la darrera part diu que el creient, tot contemplant la prodigiosa harmonia universal no pot deixar-hi de veure la mà del Creador, la presència d'un ésser superior, principi i fi de totes les coses. Tot seguit, però, parla del filòsof «ese gran sacerdote consagrado al culto de la inteligencia en sus más brillantes manifestaciones».²⁵ La finalitat del científic no és altra que l'aconseguir «la ciencia universal que da razón de todo». La seva tasca ha de consistir abans de tot en l'estudi de la ciència de la naturalesa, la qual és lloada amb gran entusiasme als últims paràgrafs del discurs.

Podríem preguntar-nos si en definitiva es posava al costat del creient o del científic, o bé creia perfectament compatibles ambdues activitats. Frederic Trèmols sembla que tenia una forta personalitat. Home liberal, amb fases de dedicació política, era un gran apassionat de la botànica, malgrat que era catedràtic de química inorgànica. A ell debem el *Catálogo de las plantas observadas en la montaña de Recasens* (1895) i altres publicacions que donaren a conèixer la flora de la terra. A la darrerria de segle el trobem de part de Odón de Buen quan aquest fou censurat pel rector de la Universitat precisament per les seves idees transformistes. Això es desprèn de les mencions a Trèmols contingudes en un interessant estudi sobre el cas.²⁶ No sé si aquestes dades poden aportar alguna llum sobre l'actitut profunda de Trèmols entorn del discurs que estem comentant i que fou pronunciat molts anys abans. El que sí és ben cert es que ja el 1870 manifestà davant el Claustre universitari idees evolucionistes junt amb opinions que hom podria considerar en aquells moments com vertaderament heterodoxes.

No compremem com aquest discurs ha restat gairebé desconegut pels historiadors de l'evolucionisme a la Península. Ultra constituir una mostra, potser la primera, de la seva acceptació a Catalunya, trenca una mica la imatge, que sempre ens ha estat mostrada, d'una universitat absolutament tancada i intransigent.

Notes

1. D. NUÑEZ, *La mentalidad positiva en España: desarrollo y crisis*. Madrid, Túcar ediciones, 1975, p. 167-168 i nota. La dada ha estat recollida diverses vegades. Vegeu, per exemple, com apareix l'obra de Monlau a la *Selección bibliográfica hispánica sobre Darwin y el darwinismo* a «Anthropos» n.º 16-17 (1982) p. 19.

2. «El Monitor Científico Universal». Barcelona, dia 13-VIII-1864.

3. Nat a l'abril de 1832 havia estudiat el batxillerat a València i a Madrid on obtingué els graus de llicenciat i doctor en Ciències Naturals. Aquests canvis de domicili possiblement són deguts als trasllats que hagué de realitzar el seu pare per raó dels seus càrrecs. A l'octubre de 1855 era ja catedràtic de Elementos de Historia Natural a l'Institut Balear. Hi exercí la docència fins el 1862 quan passà a Barcelona per ocupar la mateixa càtedra a l'Institut de la Universitat (Vegeu, *Relación de los estudios, grados y méritos de D. José Monlau Sala* a la Biblioteca Balear de La Real; Vegeu també l'expedient acadèmic a la Universitat de Barcelona)

4. La referència exacta és: J. MONLAU, *Programa de un curso de Historia Natural para los Institutos de segunda enseñanza*. Barcelona, Imprenta de El Porvenir, 1863. El llibre inclou: Zoologia (102 p.); Botànica (80 p.); Mineralogia y Geologia (75 p.). A la part de Geologia s'inclou la Paleontologia.
5. J. MONLAU, *Programa de un curso... Geologia*, p. 63.
6. A. de QUATREFAGES, *Darwin et ses précurseurs français*. Paris, Alcan, 2.º edition revue et augmenté, p. 69-78.
7. Vegeu els autors i obres citades al nostre APENDIX. Respecte a l'evolucionisme trobem a la biblioteca Monlau obres favorables com les de D.C. ROSSI, *Le darwinisme et les générations spontanées*. Paris, Reinwald, 1870; E. HARTMANN, *Le darwinisme. Ce qu'il y a de vrai et de faux dans cette théorie*. Paris, 1880; VERNIAL, *Origine de l'homme d'après les lois de l'évolution naturelle*. Paris 1881. I en contra de Darwin lesobres de J.H. Balfour, R.M. Meignan, Quatrefages i M. de Serres.
8. J. MONLAU, *Compendio de Historia Natural, escrito para uso de maestros de instrucción primaria*. Barcelona, Librería de Juan Bastinos e Hijo, 1867-1870, 3 vols. Aci citem el vol I, p. 18.
9. J. MONLAU, *Compendio de Historia Natural*, vol I, p. 171-172.
10. A. de QUATREFAGES, *Darwin et ses précurseurs français*, p. 70.
11. Traduíem literalment les afirmacions de T. F. GLICK, *Darwin en España*. Barcelona, Ediciones Península, 1982, p. 14. La referència exacta del discurs és: J. de LETAMENDI, *Discurso sobre la naturaleza y origen del hombre pronunciado en el Ateneo Catalán (Sección de ciencias exactas, físicas y naturales) en las noches del 13 y del 15 de abril*. Barcelona, Establecimiento tipográfico de Narciso Ramírez y c.^o, 1867.
12. J. de LETAMENDI, *Discurso*, p. 71, 73, 87, 106-107 on repeteix gairebé al peu de la lletra afirmacions de Llorens Barba i àdhuc de Martí d'Eixalà tot citant Hamilton (p. 10). No podem pas ara deturar-nos a fer un paralelisme de textos. Tanmateix és ben coneguda la filiació filosòfica de Letamendi respecte de Llorens Barba segons exposà T. CARRERAS ARTAU, *Médicos-filósofos españoles del siglo XIX*. p. 176-181.
13. J. de LETAMENDI, *Discurso*, p. 1-13. A la p. 12 hi ha l'índex de *Force et matière*, traducció francesa de l'obra de L. Büchner Fou traduïda al castellà, *Fuerza y materia*, el 1868 a Madrid.
14. J. de LETAMENDI, *Discurso*, p. 44.
15. J. de LETAMENDI, *Discurso*, p. 30-54.
16. J. de LETAMENDI, *Discurso*, p. 30.
17. Ja el 1846 el Dr. Cipriano Urribarri, catedràtic d'Història Natural de la Facultat de Medicina de Barcelona, traduí uns *Elementos de Historia Natural* de Milne Edwards-Aquiles Comte per a servir de text als Instituts i als primers cursos de Medicina i Farmàcia. Letamendi cita, però, ací les *Leçons sur la physiologie et l'Anatomie comparée de l'homme et des animaux*, t. VIII de l'esmentat Milne Edwards.
18. T. CARRERAS ARTAU, *Médicos-filósofos españoles del siglo XIX*, p. 223-225.
19. J. L. FEU començà a publicar una *Galeria de escritores catalanes* al «Diari de Barcelona» l'any 1866. A l'any següent escriví uns *Datos y apuntes para la historia de la moderna literatura catalana* a «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», II (1868), p. 457-504. Aci intentava definir les línies generals d'un pensament català que en definitiva identificava amb la filosofia del «common sense» de Llorens Barba.
20. J. ROURA, *La Renaixença i Escòcia* (Ponència al Congrés sobre La Renaixença de 1984, en curs de publicació)
21. X. LLORENS BARBA, *Lecciones de Filosofía*. Barcelona, 1920, vol. III, p. 108. No hem lograt identificar el nom de «Balbi». Tractant-se d'uns apunts presos de viva veu és molt possible que l'alumne no entengués bé el nom, i Llorens hagués dit «Darwin» i no «Balbi». Tanmateix el contingut del text no varia.
22. La referència exacta és: F. TRÈMOLS, *Discurso inaugural que en la solemne apertura del curso académico de 1870 a 1871 leyó ante el Claustro Universitario*. Barcelona, Tomás Gorchs, 1871.
23. F. TRÈMOLS, *Discurso inaugural*, p. 21-22.
24. F. TRÈMOLS, *Discurso inaugural*, p. 31.
25. F. TRÈMOLS, *Discurso inaugural*, p. 45.
26. Ens estem referint a J. ARQUÉS, *Cinco estudios históricos sobre la Universidad de Barcelona*. Barcelona, Ed. Columna, 1985, concretament a l'estudi I, *Darwinisme i antidarwinisme a la Universitat de Barcelona: La suspensió d'Odón de Buen de la seva càtedra*, p. 21-66.

IV. ELS PRIMERS ANYS DE LA DIFUSIÓ DEL DARWINISME

Per més que hagim trobat mostres i esments de Darwin i de l'evolucionisme a partir de 1864, quan realment es produí la irrupció del pensament evolucionista-darwinista fou en la dècada dels anys setanta de la passada centúria. Les idees no arribaren, però, de cop ni l'evolucionisme era el de Darwin, sinó els d'altres seguidors seus que en donaven una interpretació especial. Encara que en la major part dels casos es tractava de la interpretació materialista i més radicalitzada contra les creences religioses, no sempre, però, fou aquest el cas.

El 1872 era traduïda i publicada l'obra de Camille Flammarion *Dios en la naturaleza* sota la direcció d'Antoni Bergnes de las Casas, l'antic editor de Walter Scott a Catalunya i que en aquells moments era rector de la Universitat republicana.¹

La intenció de l'autor era atacar el materialisme de Moleschott i Büchner. Tanmateix ofería al lector una versió moderada del darwinisme. Ponderava la recta intenció de Darwin per més que ja entrellucava el perill de que les seves teories poguessin ésser utilitzades pels materialistes. Ben mirat no volia pas atacar una teoria científica, no perillosa per ella mateixa, i que, tanmateix, podia ésser ben profitosa per a la ciència. Deia així:

«Persuadido, empero, de que semejante teoría (evolución inferior) no ataca la presencia de Dios en la naturaleza, sino que más bien simpatiza con ella, la dejaremos pasar, considerándola con Lyell no sólo como útil, sino también, en el estado actual de la ciencia, como una hipótesis indispensable.»²

I després de transcriure i resumir textos de Darwin, acceptava l'evolució fins i tot per a explicar l'origen orgànic de l'home.

«La hipótesis zoológica que considera al hombre como descendiente de una raza simia antropoidea no es inmoral ni antiespiritualista... Así que a nuestra alma le importa poco que el cuerpo arranque de este o de aquel origen.»³

L'obra mantenia, per damunt de tot, un to radicalment espiritualista. No era, per tant, sospitosa de cap tipus de materialisme i podia, per tant, influir positivament als creients de tot tipus a favor del darwinisme. Tampoc podia existir massa recel envers el nom i el pensament de Spencer, esmentat i comentat a Barcelona per Bergnes de las Casas al final del seu opuscle *El progreso* l'any 1873.⁴ L'opuscle escrit en ple període republicà, era la professió de fe democràtica del seu autor i constituïa alhora una exhortació a la tolerància religiosa. Mostrava històricament com aquesta havia estat beneficiosa pels pobles anglosaxons. El respecte a les creences d'altri, que Bergnes havia esgrimit quaranta anys abans contra el moralisme clerical,⁵ era ara invocat contra els ateus intransigents amb el fet religiós. De passada els hi recomanava la lectura de Spencer, del qual transcrivía uns textos relatius a la mutua compatibilitat de la ciència amb la fe. Els textos feien referència als límits del coneixement humà, a la impossibilitat d'assolir un saber absolut, a l'existència del misteri, i per tant, al dret que tenien les creences. Aquestes idees ja eren conegudes a casa nostra des de feia temps. Curiosament Spencer les manlleava dels escocesos Hamilton i Mansel. Ara bé, eren precisament aquests filòsofs els que havien inspirat la metafísica de Llorens Barba.⁶ Spencer podia, fàcilment, entroncar amb el context conservador que sense cap mena de dubte representaven les idees de Llorens.

Tanmateix ni l'obra de Flammarion ni l'opuscle de Bergnes pretenien introduir idees evolucionistes. Sintonitzaven amb l'esperit del temps i, per tant, no podien deixar de referir-se a una manera de pensar generalitzada arreu. Es tractava, en tot cas, d'una introducció indirecta i mínima.

El primer intent de difusió i divulgació extensa del darwinisme tingué lloc l'any següent. En efecte, el 1874 fou editat a Barcelona un llibre titolat, *Origen del hombre según la teoría descendional*.⁷ L'autor n'era Robert Abendroth, del qual únicament hom diu que era alemany i doctor en filosofia. El traductor fou Pompeu Gener, que ja en aquells anys començava a donar-se a conèixer a les pàgines de la «Renaixença» i a alguna altra revista barcelonina. El llibre començava ponderant la importància de la teoria transformista de Darwin. Entrellucava les dificultats que tindria la seva acceptació per part d'aquells naturalistes que creien que era verdat a l'home el desxifrar els enigmes de l'Univers i acceptaven l'hipòtesi creacionista. Això no obstant, creia que la ciència no es podia recolzar en una creença, deia ell, subjectiva. De fet pensava que la teoria evolucionista havia destruït aquell dogma. Intentava presentar-la ara amb dades indispensables i en raonaments senzills, tot seguint l'exposició que a Alemanya n'havia fet Haeckel. Després d'algunes observacions concretes de cara al lector, l'autor remerciava Pompeu Gener per la traducció que havia fet de l'obra al castellà, tot esmentant com altre mèrit seu, l'haver pres notes i traduït algunes conferències que Büchner havia donat a Alemanya i a Suïssa, sense aclarir, però, si aquests materials havien estat aprofitats a l'obra.⁸

Gener no es limità a traduir l'obra d'Abendroth. La refé.⁹ Trobem a l'obra esmentada mencions a fets i gent que difícilment podien ésser coneguts per un estranger llunyà com sembla que fou el Dr. Abendroth. A més a més, cal advertir que les interpolacions no sempre ocupen el lloc de notes a peu de pàgina, sinó que s'incorporen sense cap discontinuïtat al text principal. El llibre conté mencions no

pas elogioses pel llibre *Elementos de Zoología* del catedràtic madrileny Laureano Pérez de Arcas,¹⁰ un atac virulent i llarg a l'obra de Flammarion, editada a Madrid el 1873¹¹ i un acarament poc respectuós amb Salvador Mestres, professor de l'Institut de Barcelona i autor d'unes *Lecciones de Psicología* contra les quals Pompeo s'hi rabejà.¹² És ben curiós també l'apropament fet entre la filosofia de Balmes i el pensament krausista espanyol. Tanmateix tenien en comú que cap de les dues filosofies podien estar d'acord amb el materialisme radical i ateu que veurem que traspuen totes les pàgines del *Origen del hombre*. És des d'aquest punt de vista que es pot dir:

«La era de la filosofía moderna empezóla Bacon de VERULAM (1561-1626) con su enérgica emancipación de la autoridad eclesiástica. Durante el período de la Edad Media sólo predominó la escolástica que era la sierva de la Teología, y hoy en día, aun la filosofía continúa siendo la esclava servil del dogma de muchas naciones. En España tiene fama una especie de escolástica mitigada y modificada, cuyo primer representante fue el presbítero Jaime Balmes, y también predomina la filosofía de Krause: doctrina que se acerca al idealismo objetivo de Schelling y cuyo discípulo más notable en este país, ha sido SANZ DEL RIO.»¹³

Tampoc la Reial Acadèmia de la Llengua es deslliurà de les ires de l'escriptor:

«Según el *Diccionario de la Real Academia Española* (11.ª edición) el materialismo es el error de los que no admiten más substancia que la materia. Prescindiendo de esta definición, y dejando aparte la cuestión, de quien le ha dado poderes y capacidad a la Academia Española para ser juez en cuestiones filosóficas, se nos ocurre aquí el preguntar ¿son las opiniones subjetivas de los señores académicos los que han de marcar el sentido propio de las palabras empleadas en la Filosofía y en las Ciencias?»¹⁴

Tot aquest coneixement de detall de la vida cultural a casa nostra sembla indicar que el redactor no podia pas ésser un desconegut professor alemany, sinó un home de la terra. I Pompeo Gener no ocultà pas mai la seva participació.

L'obra està dividida en dues parts. A la primera titulada *La teoría descensional* hi ha un primer capítol on s'estableixen les bases filosòfiques i ideològiques. Els sis capítols restants tracten les qüestions científiques. Pel que fa al primer capítol cal manifestar que es tracta de la professió de fe del monisme mecanicista on no hi ha lloc per cap tipus d'espontaneïtat dels fenòmens vitals. És la línia de pensament encetada per Vogt, Moleschott i en aquells moments en mans de Büchner, Haeckel i tots els anomenats materialistes alemanys. Tots ells haguessin aprovat aquestes paraules amb les quals topem quan l'autor vol definir-se:

«La fisiología moderna sólo reconoce en todas las actividades vitales, meras resultantes de fuerzas mecánicas (físicas o químicas) muy complicadas sí, pero no fundamentalmente diversas de las que rigen el mundo exterior; lo que es lo mismo que reconocer que estas resultantes tienen su causa inicial en las propiedades invariables de la materia organizada.»¹⁵

Des d'aquest punt de vista general, l'autor s'esforça en demostrar com les funcions de digestió, assimilació i secreció es verifiquen segons lleis d'afinitat física; la respiració no seria més que un procés d'oxidació semblant a la combustió, la activitat nerviosa un producte de corrents elèctrics, la circulació de la sang una funció purament mecànica. En una paraula, el moviment animal l'explica per la llei d'equivalència de forces. Tots els components de cos viu, carbó, oxígen, hidrògen, es troben també a fora, al món exterior. És ben palès que en els fenòmens de nutrició l'individu està en una relació de dependència continua del mitjà exterior. En la reproducció, però, l'existència de l'espècie es presenta com a quelcom independent d'influxos externs. Potser per aquest motiu, insinua l'autor, ha existit la idea de la immutabilitat de l'espècie que presuposa sempre la idea de Creació. En front però, de la idea creacionista, ha aparegut ara el darwinisme que presenta la naturalesa com un tot viu i continu. Prescindint de tota intervenció sobrenatural, vol establir com d'un nombre ben petit d'espècies vivents s'originaren la multitud d'animals i plantes que avui dia omplen el planeta. En el capítol segon es realitza una crítica del concepte d'espècie. Ja no val la definició de Linneo ni de Cuvier, «persistència en la forma d'individus que es van reproduint successivament». Pels transformistes l'espècie és «un estado de desarrollo sistemático».¹⁶

Els capítols següents estan dedicats a exposar les categories cabdals de la teoria darwinista com són l'adaptació i l'herència, la lluita per la vida, la selecció natural i artificial. Són les idees mare del darwinisme desenrotllades per Darwin a l'*Origen de les espècies* i resumides ara ací, amb exemples més assequibles, encara que potser més discutibles, de la vida animal. No manca mai la reiteració de que el darwinisme ha vingut a alliberar a la ciència de la «confusa» idea de Creació.¹⁷ Precisament per acabar de combatre aquesta idea l'autor accepta la generació espontània. És ben conscient de que es tracta d'una qüestió encara de difícil solució, i la redueix únicament al cas del primer «protoorganismo» el qual rebé la vida, segons ell, del món inorgànic.¹⁸ Conclou aquesta primera part amb un capítol dedicat a *Las tres generaciones paralelas* que respon al triple punt de vista de Haeckel. L'evolució era considerada atenent l'embriologia de tal manera que cada fase de la vida embrional responia a una etapa de l'evolució de l'espècie (ontogènia), o bé l'evolució es podia contemplar a través de l'anatomia i fisiologia comparades (sistema), o bé es podia estudiar el desenvolupament de la vida en general des dels primers moments fins els nostres dies amb l'ajut de la Paleontologia (filogènia).¹⁹

La segona part de l'obra titulada *El origen del hombre* començava amb una introducció on l'autor reincidia en palesar la visió monista-naturalista de l'ésser humà. Es declarava realista entenent aquest mot en el sentit emprat ja per Moleschott, Vogt i Büchner, es a dir, designant la tendència a considerar els fenòmens psíquics com efectes i productes únicament de la matèria. Enfront d'ell hi veia l'idealisme absolut del pensament alemany i els dualismes de tota mena, partidaris de la distinció entre l'ànima i el cos. Ara bé, creia l'autor, que tant l'idealisme com el dualisme caurien pel seu propi pes en el moment que la ciència establís la identitat entre força i matèria. Les lleis de la conservació de l'energia, l'anàlisi espectral i la teoria darwinista havien portat a aquest punt. Ni la força ni la matèria poden ésser augmentades ni disminuïdes, ni creades ni aniquilades. La matèria és, per tant, eterna i indestructible i universal. Qualsevol intent d'ultrapassar els seus límits equival a caure en el regne de la imaginació i de la fantasia. La qüestió de l'existència de l'ànima era resolta en aquests termes un poc caricaturitzats.

«Según todos los resultados de la ciencia moderna, puede ya darse por refutada la antigua opinión de que el Alma es una entidad de origen sobrenatural, o una substancia inmaterial que según la representación de los espiritualistas vive dentro del cuerpo como el pájaro en la jaula.»²⁰

Després d'aquest preàmbul de valor i gust dubtosos, l'autor tractava del *Desarrollo de las facultades intelectuales*, de *El lenguaje*, de *Origen de las ideas* i *Del origen de la moral* seguint les idees generals que apareixen a *El origen del hombre* de Darwin.²¹ Tanmateix l'autor al tractar de l'origen de les idees hi afegia una forta dosi d'erudició filosòfica referent a Kant i a l'idealisme alemany, la qual cosa evidentment no pertany a la teoria evolucionista. De nou retornava, però, a Darwin per a afirmar que la idea de la bellesa, així com les de justícia i bondat, tenien el seu origen en el regne animal. Afegia també que les idees de Déu i de la immortalitat tampoc eren innates i devien llur origen a estats de confusionisme psíquic alhora que en l'egoisme d'una recompensa ultraterrena.²² Al tractar de la vida moral, recolzava entre Kant i Darwin, però, com havia fet aquest darrer, derivava tots els fenòmens morals de l'instint de sociabilitat que ja es dona entre animals evolucionats.²³ Classificava les virtuts segons el grau d'evolució dels instints primitius i distingia entre virtuts inferiors com la fidelitat, l'obediència i el sacrifici per la col·lectivitat i virtuts superiors com la perseverança, sofocitat, agraïment, laboriositat, sinceritat les quals manifestaven, segons l'autor, el grau d'evolució o progrés que podia assolir l'individu i la societat. Des del punt de vista històric distingia tres graus evolutius pels quals hauria passat tota la humanitat: El primordial, en el qual ja hi haurien instints socials però hi mancava encara un grau de cultura indispensable per a la vida comunitària. Un segon període, qualificat d'idealisme, i dominat pel dogmatisme i la teocràcia, en el qual es manifestava ja la tendència al coneixement dels principis i de les causes, tendència però reprimida per les sectes religioses. El tercer període anomenat «era del Realismo» es caracteritzava pel triomf de la Filosofia i de la Ciència i l'abandó de la creença en un Ésser suprem per part de la humanitat. Els tres períodes recorden els tres estats d'Auguste Comte i així mateix ho declarava l'autor sense deixar, però, de fer algunes precisions.²⁴

El capítol titulat *Genealogía de los primates* era una exposició de la filogènia segons Haeckel des de la primera ameba fins als mamífers. Al següent, *Afinidades zoológicas del hombre* emparentava l'home

amb els simis antropoides seguint les idees generals de Darwin i utilitzant l'anatomia, la fisiologia i l'embriologia comparades. En els últims capítols desenrotllava unes consideracions sobre les races humanes, entre les quals hi veia diferents graus d'evolució, fixava, seguint Lyell, l'antiguitat de l'home en uns 240.000 anys i assajava una nova aproximació de l'home amb l'orangutà i no amb el gorilla o el ximpanzé, allunyant-se un poc de l'opinió de Darwin. El llibre finalitzava amb un text de Virchow relatiu a la moralitat superior del darwinisme respecte de la moral tradicional, ja que aquell suposava la idea de l'home aixecant-se per les seves pròpies forces de l'estat de brutalitat, i no pas la idea de caiguda d'un estat de perfecció a un estat de misèria i de pecat.²⁵

Avui dia l'obra d'Abendroth i de Gener pot fer somriure a qualsevol. En els moments en que fou publicada representava el primer intent de divulgació del darwinisme a Catalunya. Per més que recolzava tant a l'*Origen de les espècies* com a l'*Origen de l'home* de Darwin, el pensament pregon era el del materialisme alemany. És un fet que val la pena tenir en compte a l'hora de ponderar el grau de susceptibilitat que d'aquí endavant suggerirà tant el nom de Darwin com qualsevol esment de l'evolucionisme o del darwinisme.

En els anys que Gener estava entusiasmat amb l'evolucionisme, cal situar la redacció o els primers esborranys de la seva coneguda i discutida obra *La mort et le diable*, publicada en francès i a París el 1880. Ja Littré advertí en el pròleg que el llibre estava endagat des de feia uns quatre o cinc anys.²⁶ D'altra banda quan a la «Renaixensa» aparegué, el 1874, l'article de Gener, *La llegenda del jueu errant*, una nota a peu de pàgina precisava que l'escrit formava part d'un llibre inèdit titolat *La mort i el diable*.²⁷

Atesa aquesta coincidència de dates, hom comprèn molt bé com les idees de *La mort et le diable* enllacin perfectament amb el pensament evolucionista-materialista. Així quan Gener afirma que la vida és una lluita contra el medi ambient i que la mort és quelcom més que la desaparició de l'individu, ja que suposa l'aparició de nova vida, és palesa una intuïció transformista. I quan Gener rebutja el dualisme ànima i cos i la immortalitat, ho fa en nom de la unitat de totes les forces de la naturalesa, principi formulat des de feia anys per Büchner i tots els materialistes alemanys. Cos i ànima són el mateix, o millor dit, «l'ànima no és sinó una funció del cos» havia repetit el materialisme radical des del segle XVIII. Si es concebeixen ànima i cos així confusos, la qüestió de la immortalitat resta sense sentit. Tanmateix Gener no vol negar-la d'una manera absoluta. Ja els materialistes alemanys havien parlat de la mort com d'una metamorfosi necessària per a la conservació de l'espècie. I Gener fa seva aquesta afirmació citant els noms de Robinet i Feuerbach. Tanmateix, al cercar nous arguments recorre novament a idees evolucionistes. El viure no consisteix en els anys viscuts sinó en l'acumulació i riquesa d'experiències que passen evidentment a les generacions successives. Diu textualment:

De esta manera, por adquisición individual, por adaptación sucesiva y por herencia acumulada el hombre va ganando vida y se perpetua a pesar de la muerte... El hombre de hoy es lo que las series convergentes de sus antepasados han sido sucesivamente en la Historia (incluso se hallan en él las almas confusas, imperfectas, rudimentarias de todos los seres anteriores a él).²⁸

La immortalitat no és gairebé res més que l'evolució. Tanmateix un poc més endavant eixampla la idea amb l'ideal de la Humanitat:

«Al morir cuando desaparezca nuestro cuerpo nosotros quedamos en la Humanidad. Así se armonizan lo que podríamos llamar perpetuidad del espíritu, la una produciendo cada día formas más perfectas, el otro dando productos más grandes... La noble inmortalidad de la acción, o sea la perpetuación del hombre, por sus hijos, por sus actos o por sus ideas es la única inmortalidad verdaderamente positiva.»²⁹

Ja no estem únicament en el terreny de les ciències biològiques. La idea del text podria ésser admesa per qualsevol racionalista humanitari. De fet Gener citava a favor seu Schleiermacher, Fichte, Proudhon, Renan i Comte.

No podem pas pensar que el cas Pompeo Gener fos esporàdic. En una institució tan conservadora pel que hem vist suara com l'Ateneu Barcelonés s'havien adquirit ja i es trobaven a la seva biblioteca traduccions franceses de Büchner i de Darwin.³⁰ Cal també esmentar els articles de «La Renaixensa» signats amb els pseudònims de Lamarck i Quintin Durward i representatius d'una posició conservadora i

renovadora. Discutien respectivament sobre la conveniència o no, d'una reforma dels Jocs Florals. Tanmateix se li escapava a Lamarck:

«Només és eterna la llei de les transformacions... Actualment ja no ens podem limitar a «Fides, patria, amor». Lo fonament està en que l'esperit actual no pot ser lo mateix que el passat, perquè s'ha dilatat, s'ha reformat baix l'influència de ses relacions i l'esperit actual no pot cabre dintre una poesia, pel senzill motiu que una poesia pertany als dominis dels misteris, del sentiment de la passió, i en l'esperit actual figuren perfectament especulacions científiques que pertanyen als dominis de la raó, de la ciència de la realitat. Lo que procedeix doncs és admetre dins els Jocs Florals la part present de l'esperit català, la part filosòfica, diguem-ho així.»³¹

El text encara que no fa referència al tema que estem tractant és interessant ja que denota la tendència científista d'alguns membres de la revista, entre els quals hi figuraven sens dubte, Bartrina i Gener, com pel fet d'amparar-se amb el nom de Lamarck que d'alguna manera pot significar l'evolucionisme. Ateses les simpaties que existien en el grup de «La Renaixensa» davant els corrents científics del moment, no és tampoc potser casual que la primera traducció castellana de *El Origen del Hombre* de Darwin sortís de les seves premses i que el traductor fos un home del grup, Joaquim M.ª Bartrina. La seva introducció a l'obra era decidida encara que moderada. Parlava de Darwin com d'un geni de l'època que havia arribat a explicar fenòmens considerats fins aquell moment fora de l'abast de la intel·ligència humana. Tanmateix no era el cas d'imposar la seva teoria. Deia:

«No pretendemos imponerla a las inteligencias concediéndola el carácter de una verdad absoluta, sino presentarla al libre examen para que sin prevenciones en pro ni en contra, la examine y la juzgue.»³²

Bartrina tenia en compte que en aquells anys la filosofia de «La Renaixensa» era encara ben conservadora i que els deixebles de Llorens hi publicaven sovint seguint l'esperit del mestre.³ Tanmateix l'obra de Darwin no fou tampoc la única que edità la revista. Consta al menys d'una altra publicació titulada *Los prodigios del mundo de las plantas*³⁴ aplec de diversos estudis, dels quals resalten des del nostre punt de vista dos, el titolat *Las plantas carnívoras* que prometia ésser un resum dels estudis de Darwin i de J. Calm i un altre que portava per títol *La creación del mundo orgánico*. En aquest últim l'autor Carlos Martíns pretenia realitzar un resum de l'obra de Haeckel *Historia de la creación*. Després d'una breu introducció històrica on es parlava de Lamarck, Geoffroy Saint-Hillaire, Agassiz, com dels precursors, hom venia a raure a Darwin que hauria estat «el mesías» de l'evolucionisme. Explicava l'evolució de tots els éssers vivents, plantes i animals a partir de les «moneres» o protoorganisme de Haeckel. L'enfoc era monista. Botànica, zoologia, paleontologia i embriologia eren considerades una mateixa ciència i la naturalesa un organisme total. Tots els vivents procedien d'un sol e idèntic vivent. L'home, d'un grup de monos antropomorfs avui desaparegut. Finalment el lector podia assistir al naixement successiu de les espècies seguint les diverses èpoques geològiques.

Fora ja del cercle de «La Renaixensa» dos publicacions més completen el quadre de fonts evolucionistes que en un parell d'anys havien penetrat a Catalunya. La primera era la traducció d'unes conferències de Lluís Büchner titulades *El hombre según la ciencia. Su pasado, su presente y su porvenir* publicades el 1875 o 1876.³⁵ El nom i les idees de l'autor eren coneguts a casa nostra des de feia temps. Ja hem vist com Letamendi considerava la seva primera obra *Força i matèria* com a significativa del panteisme científic alemany. A la publicació d'ara, Büchner volia presentar el pensament evolucionista al públic en general. Tan ell com Haeckel estaven convençuts de la seva importància. Afirmaven que l'evolucionisme junt amb la física moderna havien foragitat els dos errors més greus de la humanitat, «l'error geocèntric» i «l'error antropocèntric».

«Nadie ignora ya que Copérnico, Kepler, Galileo y Newton derrumbaron el primero de estos errores. Lamarck, Goethe, Lyell, Darwin y sus sucesores han destruido el segundo. De este segundo error, de su eliminación y de lo que debe reemplazarle tratará particularmente este libro.»³⁶

L'obra estava dividida en tres parts, ja esmentades en el títol i reformulades també en forma més retòrica: *¿De dónde venimos? ¿Quiénes somos? ¿A dónde vamos?* La primera feia referència a l'antiguitat de l'espècie humana i era tractada amb dades de la geologia recolzades sovint a Lyell. El segon interrogant es prestava a ésser contestat amb el gros de la teoria evolucionista i així ho feia Büchner. Abundaven les idees de Darwin, Huxley i sobretot de Haeckel, sense marcar-hi, però les d'alguns evolucionistes alemanys de menor significació. La resposta de la tercera qüestió es desprenia en part de tot el que havia estat exposat anteriorment, però quelcom hi era afegit. En efecte, per més que la naturalesa humana era sotmesa a la llei de la evolució, calia considerar-la, deia Büchner, en termes de progrés cultural i de perfecció moral. La lluita per la vida revestia en l'espècie humana la forma de lluita per la cultura, el benestar i la felicitat. La lluita que en espècies inferiors es lliurava en forma violenta, deixava de tenir sentit al arribar a l'home el qual no era un ésser egoista com ells sinó un ésser social i per tant abocat a la cooperació, a l'interès general i, en definitiva, a l'amor universal. És ben cert que l'aspecte belicós del progrés es prestava a presentir el fenomen del racisme i del nacionalisme. Büchner, però, sense deixar de sentir alguna simpatia en aquest sentit, insistia sobretot en els aspectes positius que la lluita per la cultura oferia a tota l'espècie humana. El paradís era possible. Tanmateix el paradís de Büchner era un paradís molt distint del promès per la Bíblia. Deia:

«El paraíso futuro es un paraíso verdaderamente real... no es el don de un Dios, sino el resultado de un trabajo: patrimonio del hombre y de la humanidad.»³⁷

Una altra aportació de to semblant a la de Büchner fou la traducció del text alemany de Frederic de Hellwaldt, *Historia de la civilización en su desenvolvimiento natural hasta el presente*, publicada l'any 1876.³⁸ Es tracta d'una de les primeres extrapolacions del darwinisme al terreny de la Història. Comença l'autor repetint les idees generals de Büchner i de Haeckel, a qui fou dedicat el llibre. Tot seguit estableix un paral·lisme entre les forces naturals, les forces psíquiques i les forces socials, per a demostrar que també la societat humana està sotmesa a la llei natural de la evolució. Amb un gran desplegament d'erudició i de referències a autors alemanys del moment, l'autor adopta un panteïsmes dins el qual queden engolits matèria, pensament i societat. Deixant de banda les curioses i a vegades agudes observacions sobre els mecanismes socials, l'analogia constant entre societat i cervell humà i el caire aristocràtic, intel·lectualista i en algun moment racista del model social que proposa, el que sí quedava ben clar eren dues tesis. D'una banda, segons l'autor, les lleis morals no eren lleis naturals, ni per tant fixes ni immutables, sinó un resultat o precipitat històric de la llei superior de l'evolució.³⁹ D'altra banda s'afirmava també que la religió com tot tipus d'ideal eren fruit de l'evolució i per tant sotmesos a les variacions i als errors dels temps. Tanmateix creia que l'home no podria arribar mai a prescindir del fet religiós.⁴⁰

El darwinisme autèntic es troba, sense cap mena de dubte, representat per la traducció de l'*Origen de les espècies*. Les altres aportacions al tema, llevat dels casos de Flammarion o de Bugnes, tenien un caire materialista i anticristià per a no dir ateu. Tanmateix sembla que no preocupaven massa als científics creients i conservadors. És precisament de 1872 a 1878 quan fou editada a Barcelona *La creación. Historia natural*, en vuit volums, dirigida pel valencià Joan Vilanova i Piera, catedràtic de Geologia i Paleontologia de Madrid, el qual sempre es distingí per la seva animadversió contra l'evolucionisme. Possiblement la fama i la seva autoritat científica eclipsava totalment el prestigi dels jovenets que com Bartrina, i Gener intentaven imposar el darwinisme en ambients minoritaris i no pròpiament acadèmics. Els recels però degueren neixer o pujar de to quan aparegué a Madrid la traducció del llibre de J. Draper, *Historia de los conflictos entre la religión y la ciencia* en el qual es proclamava la tesi de la mútua incompatibilitat entre la ciència i la fe. El punt de vista era radical:

«La historia de la ciencia no es un mero registro de descubrimientos aislados: es la narración del conflicto de dos poderes antagonistas; por una parte, la fuerza expansiva de la inteligencia del hombre; la comprensión engendrada por la fe tradicional y los intereses mundanos por otra.»⁴¹

Des d'aquest punt de vista s'escudrinava la història amb l'afany de mostrar com la religió, sobretot la catòlica, s'havia mostrat intolerant amb la ciència a mesura que aquesta avançava en el descobriment

de la veritat. Tanmateix, afegia Draper, en cada ocasió havia acabat venent la ciència. Calia confiar doncs en una victòria final i definitiva. El pròleg de Nicolás Salmerón a la traducció espanyola matisava un poc aquest punt de vista. Tanmateix de cara al catolicisme no arreglava res, ja que si bé no admetia oposició entre ciència i religió natural, en aquest cas el deisme krausista, sí que acceptava de ple les afirmacions de Draper pel que fa al catolicisme.

La reacció per part del pensament catòlic no es féu esperar i es produí a diversos nivells. En primer lloc caldria esmentar l'edició d'obres científiques no darwinistes. En aquesta línia es troba la traducció de l'italià Bianconi, *La teoría darwiniana y la creación llamada independiente*, publicada el 1878. L'autor adreçava una carta a Darwin en la qual refusava que la teoria evolucionista fos l'única explicació plausible de les semblances morfològiques existents entre diverses espècies animals, tal com pretenia Darwin. Afirmava Bianconi que les observacions fetes per l'anatomia comparada no permetien anar més enllà de la unitat de pla o designis en la ment del Creador. El gros del llibre era un estudi minuciós i comparatiu de la mà de l'home i l'extremitat corresponent d'altres espècies per a arribar a la conclusió insinuada a la carta.⁴²

La *Cosmología y Geología* del Dr. Jaume Almera, catedràtic de Geologia i Història natural del Seminari, aparegué el mateix any. L'autor confessava des del pròleg que la seva obra volia ésser una resposta al llibre de Draper. La seva finalitat, per tant, consistiria en mostrar la perfecta concordança entre el Gènesi i la ciència.⁴³ La part dedicada a la Paleontologia redactada per Josep Landerer, deixeble de Joan Vilanova i Piera, semblava oferir alguna entrada a l'evolucionisme. Tanmateix quan Almera tractava de l'origen de l'home era intransigent. Es limitava a transcriure el tex del Gènesi en llatí i en castellà.⁴⁴

El possible dubte que podria oferir el pensament de Landerer és fàcil d'aclarir tenint en compte que també en el mateix any 1878 publicà uns *Principios de Geología y Paleontología*. Al final de l'obra feia una referència explícita a Darwin i a l'evolucionisme. De fet refutava algunes de les seves principals categories. La selecció natural, segons ell, no era una altra cosa que una extrapolació de la selecció artificial. Per tant deixava de tenir lloc quan no hi havia intervenció humana. Per tant no era aplicable a l'evolució natural de les espècies. La lluita per la vida portava a establir com a suprema llei biològica la llei del més fort, la qual cosa, segons Landerer, anava contra l'harmonia de la Creació. I s'oposava a la variabilitat de les espècies acudint al terreny dels fets comprovats. Cap experiència actual permet veure el pas d'una espècie a altra. En tot cas era la Paleontologia la que havia de dir l'última paraula.⁴⁵ Encara que les idees d'Almera i Landerer en torn del transformisme eren tradicionals i conservadores, el valor de conjunt de la seva obra era indiscutible i donà un prestigi al pensament catòlic i creient després dels moments crítics que acabava de passar.

Altres manifestacions de signe ja completament antidarwinista i de to polèmic dirigides al públic en general i no especialitzat foren les conferències del pare escolapi Eduard Llanas pronunciades per primera vegada a l'església de la Mercè a la Quaresma del 1878. Consta que tingué un nombrós auditori dins el qual es donaven diverses maneres de pensar no precisament conformes a les idees de l'orador. Deia el pare Llanas:

«Entre los oyentes había materialistas, había positivistas, había krausistas, había indiferentes, había católicos liberales y católicos sinceros, católicos teóricos y católicos prácticos.»⁴⁶

L'actitud del conferenciant no fou, però, gens conciliadora. No volia acomodar la Revelació a la ciència, deia. Convençut de que la ciència no podia desmentir la Fe proclamà el dogma sense cap classe de concessions. Fou durament criticat des dels *Anales de la Academia y Laboratorio de Ciencias médicas de Catalunya*. El contingut de les conferències no era, però, gaire original. Es tracta de successives reiteracions de les màximes i principis del Creacionisme. El punt de vista era sempre optimista. Confiava en la reconciliació de la ciència moderna i la creença catòlica. Esmentava noms de científics creients, entre altres el del pare Secchi, que en aquells anys era famós pels seus estudis sobre el sol i l'espectre solar, per a mostrar que també la ciència era conreuada pels creients, i distingia entre un poder científic ortodoxe i la ciència racionalista que pretenia destruir la religió. Comte, Spencer, Haeckel, Hartmann i Büchner eren els representants d'aquesta tentativa de l'esperit humà. Tanmateix, deia Llanas, com que es feien mutuament la guerra, oferien un trist espectacle.⁴⁷

La qüestió del transformisme fou tractada directament a la quarta de les conferències. Les tesis del pare Llanas eren les següents i semblants a les de l'obra de Bianconi que precisament havia estat traduïda per ell.

«1.º Que la Paleontología no afirma esa unidad sistemática de que los transformistas nos hablan, sino la unidad de un plan inteligente de la Creación.

2.º Que la Paleontología afirma la independencia de creaciones sucesivas.»⁴⁸

No ens podem deturar en els arguments utilitzats per a demostrar aquestes tesis. Únicament cal dir que la successiva distribució dels fòssils en diversos estrats geològics i en un ordre de menor a major perfecció segons la antiguitat, tal com era presentada per la Paleontologia, era plenament acceptada. Tanmateix s'insistia repetidament que aquest fet només permetia inferir un pla intel·ligent per part del Creador. De cap manera hom podia concloure que unes espècies s'haguessin transformat en altres. Es negava totalment, per tant, la teoria evolucionista. A més a més, aquesta era presentada vinculada a la teoria de la generació espontània. No era un error immotivat. De fet els darwinistes alemanys eren els qui les havien associat. Tanmateix aquesta circumstància radicalitzava encara més la causa de Darwin. El pare Llanas li veia encara altres dificultats, algunes de les quals, com el nombre incalculable d'anys que suposa l'evolució, han perdut tota actualitat. Altres com les absències de restes fòssils de les espècies intermediàries extingides continuen tenint el seu valor. Sense voler treure cap mèrit a l'argumentació del pare Llanas, cal remarcar, però, que el text de les conferències és més ric i abundós en recursos retòrics que en valors científics.

Les conferències es repetiren un poc modificades a la tardor de l'any següent, 1879. S'insistia novament en la idea de que la ciència no podia contradir la fe. Tanmateix l'orador temia els perills que oferia el triomf del darwinisme:

«Si este concepto naturalista (transformismo) prevalece en nuestra sociedad, indudablemente que la ciencia moderna produciría la más grande de las revoluciones posibles: porque Dios quedaría abandonado, Cristo empequeñecido, abandonada toda religión positiva.»⁴⁹

La por sentida per l'orador, ultra contribuir al joc dels materialistes incrèduls, augmentava l'agressivitat de les afirmacions. Es qualificava de «novel·la fantàstica» l'exposició de l'evolucionisme de Haeckel, i se'l procurava desqualificar científicament amb paraules de Virchow. D'altra banda s'allargava la llista de científics creients que havia estat començada a la tongada de conferències anteriors.⁵⁰ La novetat era potser l'acarament directe contra uns textos anticreacionistes de Spencer i l'atac contra l'explicació darwinista dels òrgans atrofiats així com contra tota l'embriologia de Haeckel.⁵¹ Consta que també aquesta tanda de conferències fou objecte de crítiques per part de la premsa. Malgrat tot, o potser precisament per l'atractiu que desperta tota polèmica, es repetiren per tercera vegada a la primavera de 1880, seguint ara un ordre que fa pensar en els dels primers capítols del *Origen de l'home* de Darwin.⁵²

Notes

1. La referència completa és: C. FLAMMARION, *Dios en la naturaleza. La fuerza y la materia. La vida. El alma. Destino de los seres y las cosas. Dios. Obra escrita en francés por Mr... traducida por una sociedad literaria*. Barcelona, Librería de D. Juan Oliveres, 1872. A l'avant-portada constava: *Tesoro de autores ilustres o colección selecta y económica de las mejores obras antiguas y modernas nacionales y extranjeras publicadas bajo la dirección del M. Ilre. Sr. D. Antonio Bergnes de las Casas, Senador del Reino, Rector de la Universidad de Barcelona y autor de las gramáticas francesas, inglesas y griegas*. Sobre la plurifacètica activitat intel·lectual de Bergnes, vegeu, S. OLIVES CANALS, *Bergnes de las Casas, belemnista y editor (1808-1879)* Barcelona. C.S.I.C. 1947.

2. C. FLAMMARION, *Dios en la naturaleza*, p. 185 i 172.

3. C. FLAMMARION, *Dios en la naturaleza*, p. 195.

4. A. BERGNES DE LAS CASAS, *El progreso. Con algunas consideraciones filosóficas y políticas*. Barcelona, Imprenta de Oliveres, 1873, p. 82-84.

5. Vegeu, per exemple, els articles de «El Vapor», dels dies 2-IX-1833 i 9-XI-1833 on es pondera la influència benèfica del «moralista laic» Walter Scott en oposició als moralistes clericals. Idèntics continguts a *Influjo que ha ejercido y está ejerciendo*

Walter Scott en la riqueza, moralidad y la dicha de la sociedad moderna a «Museo de las Familias», vol. I (1838) p. 354-359. Pel que fa a les idees religioses de Bergnes, vegeu S. OLIVÉS CANALS, *Bergnes de las Casas*, p. 40 i n. 65a.

6. Bergnes cita com a títol dels textos de Spencer, *Ley de la evolución* que possiblement correspon a *Progress its law and cause* (1857). El contingut és, però, el mateix que apareixerà als *Firsts principles*. Vegeu H. SPENCER, *Works*, t. I, Osnabrück, Otto Zeller, 1966, p. 3-93 on apareix d'una forma ben palesa els manlleus fets a Hamilton i a Mansel. La influència d'aquests autors a Llorens Barba l'hem intentat exposar en un altra indret (J. ROURA, *La Renaixença i Escòcia*. Ponència al Congrés Internacional sobre la Renaixença. Barcelona 1984. En curs de publicació)

7. R. ABENDROTH, *Origen del hombre según la teoría descendencial* Barcelona, Imprenta de Narciso Ramírez, 1874 (VIII, + 279 pàgines).

8. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. III-VI.

9. A. ELÍAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, vol. I, s. v. Gener Pompeu. Elías califica l'obra d'Abendroth d'«arreglo» fet per Gener.

10. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*. A la p. 52 l'acusa de desconeixement dels proto-organismes, a la p. 62 d'errors comesos en morfologia i fisiologia comparades, i a la p. 89 aprofita per a burlar-se de l'expressió «el hombre reina como señor absoluto del universo».

11. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 56-57 adverteix que en lloc de parla com Flammarión del Creador i Arquitecte intel·ligent, fóra millor parlar de la força de la selecció natural. A les p. 113-120 discuteix extensament els plantejaments i l'argumentació espiritualista d'aquest autor. A la p. 113 es troba la cita exacta de l'edició utilitzada.

12. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 111-112.

13. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p.93, nl.

14. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 90 n.1.

15. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 4-5.

16. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 16.

17. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 41 i 47.

18. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 55.

19. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 59-82.

20. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 127.

21. L'autor aprofita els capítols III-V *Comparación entre las facultades del hombre y de los animales* de C. DARWIN, *El origen del hombre* (México, Diana, 1971). Cfr. l'extracte inicial de Darwin amb R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 129-228.

22. Vegeu el llarg plantejament dedicat a Kant i a Hegel en torn de l'origen de les idees a ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 158-188. Tanmateix retorna cap a Darwin quan afirma que les idees de bellesa, de justícia i de bondat tenen un origen biològic (Cfr. C. DARWIN, *El origen del hombre*, p. 123-128).

23. L'autor afirma que Kant funda la moral en principis o idees «a priori» i s'aparta d'ell per a donar tot seguit l'explicació evolucionista del fet moral: «Cualquier animal que tenga instintos sociales bien desarrollados, obtendrá indudablemente el sentido moral, luego que sus fuerzas intelectuales se hayan desarrollado hasta un punto análogo al que ocupa la inteligencia humana» havia dit Darwin, *El origen del hombre*, p. 130-131. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 211-217 transcriu aquest text i glosa els quatre instruments que l'acompanyen.

24. R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 223-227. L'anomenada «Era del realismo» correspondria de ple amb l'«Estat positiu» de Comte. Dins el segon període caldria col·locar els estats «Teològic» i «Metafísic» (*Ibid*, p. 226 n. 1).

25. Cfr. C. DARWIN, *El origen del hombre*, cap. VI, *Afinidades i Genealogía del hombre*, p. 197-224 amb R. ABENDROTH, *Origen del hombre*, p. 242-252. També és ben palesa la influència del cap. de C. DARWIN, *El origen del hombre, las razas humanas* als últims caps. Tanmateix la influència es detura ací. Tota la segona part de l'obra de Darwin, *La selección natural* no mereix ni un sol esment per part d'Abendroth.

26. P. GENER, *La muerte y el diablo*, p. 39. Utilitzem la traducció castellana publicada a Barcelona per Daniel Cortezo y C., 1884, 2 vols., il·lustrada per Apeles Mestres.

27. «La Renaixença», 1874, p. 381. L'article ocupa les p. 380-388.

28. P. GENER, *La muerte y el diablo*, vol. I, p. 357-358. Vegeu també les p. 305-325, 351 i 365.

29. P. GENER, *La muerte y el diablo*, vol. I, p. 364-365.

30. Hi havia de DARWIN, *L'origine des espèces au moyen de la sélection naturelle ou la lutte pour l'existence dans la nature* Paris, Reinwald et C, 1873 i de BÜCHNER, *L'homme selon la science, son passé, son présent, son avenir*. Paris, Reinwald, 1872 (*Catálogo de la Biblioteca del Ateneo Barcelonés*. Barcelona, Narciso Ramírez, 1874).

31. «La Renaixença», 1873, p. 2-4, *De la naturalesa dels Jocs Florals*.

32. C. DARWIN, *El origen del hombre. La selección natural y la sexual (primera versión española)*. Barcelona, Imprenta de la Renaixença, 1876. Vegeu la p. V del Prefacio.

33. Ens referim no únicament a l'article de F. MASFERRER, *En Xavier Llorens Barba i la filosofia catalana* («La Renaixença» 1872, p. 108-113 sinó als de J. PLANAS i FELIU, *Lo positivisme* (*Ibid*, 1872, p. 143-145 i de F. MASFERRER, *Un assaig de filosofia crítica* (*Ibid*, 1874, p. 95, 114, 153, 167, 193, 217, 252).

34. *Los prodigios del mundo de las plantas. Últimos estudios de...* Barcelona, Imprenta de la Renaixença, 1876. L'índex era el següent: Advertencia/Prefacio/La nutrición de las plantas, por Eduardo Morren/El movimiento en la flor, por E. Carlet/La sensibilidad de los vegetales, por Eduardo Grimard/Las plantas carnívoras, por J. E. Planchon/Las poblaciones vegetales, por Carlos Martins/La unidad orgánica en los vegetales y animales, por Carlos Martins/La conciencia en las plantas por Eduardo Hartmann/La creación del mundo orgánico, por Carlos Martins.

35. L. BÜCHNER, *El hombre según la ciencia. Su pasado, su presente, su porvenir, o sea, de dónde venimos, quiénes somos, a dónde vamos*, traducido por R.B. Moraton. Barcelona, Jané Hermanos, S.A. L'exemplar de la Biblioteca de Catalunya porta, però, afegit en tinta «1875». Daltra banda PALAU, *Manual del librero hispano americano*, creu que és del 1876.

36. L. BÜCHNER, *El hombre según la ciencia*, p. 13 de la *Introducción*.
37. L. BÜCHNER, *El hombre según la ciencia*, p. 269.
38. F. de HELLWALD, *Historia de la civilización en su desenvolvimiento natural hasta el presente por... traducido de la segunda edición alemana por Luis Ermitaño*. Barcelona, Establecimiento tipográfico de V. Berdós, 1876 (Es tracta d'una edició modesta i fins i tot de mala qualitat de materials. Les p. arriben fins a la 208, però a l'exemplar conservat a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona sembla que ni faltin. En quant als continguts, s'esgoten gairebé en consideracions filosòfiques. La història propiament dita no passa de l'època antiga).
39. F. de HELLWALD, *Historia de la civilización*, p. 50-54.
40. F. de HELWALD, *Historia de la civilización*, p. 55-63.
41. J. G. DRAPER, *Historia de los conflictos entre la relación y la ciencia*, traducción directa del inglés por Augusto T. Arcimís, de la Real Academia Astronómica de Londres, con un prólogo de Nicolás Salmerón. Madrid, Imprenta de Augbert y C.^a (sucesores de Rivadeneyra, Impresor de Cámara de su Majestad. 1876, *Prólogo*, p. LXXV).
42. BIANCONI, *La teoría darwiniana y la creación llamada independiente*. Després d'un pròleg signat pel pare Llanas, l'obra contenia l'esmentada carta a Darwin i dues altres parts ben diferenciades: *La mano del hombre*; *La mano de los brutos*. *Últimas observaciones*. Seguien un *Resumen* i un *Apèndix*. Un total de 360 p. amb XXI làmines.
43. J. ALMERA, *Cosmología y Geología*, *Prólogo*, p. XV i XVI.
44. J. ALMERA, *Cosmología y Geología*. A la p. 334 afirmava Landerer: «algunas especies se transforman insensiblemente, llamadas representativas, otras no, las típicas». Tanmateix ja deia que les grans classes (mamífers, aus, rèptils, batracis i peixos) havien estat objecte de creacions independents. Vegeu també la qüestió de l'origen de l'home exposada per Almera a les p. 460-466.
45. J. J. LANDERER, *Principios de Geología y Paleontología*, p. 279-228.
46. E. LLANAS, *Conferencias dominicales científico-religiosas dadas en la Iglesia de la Merced durante la Cuaresma de 1878*, p. VI-VII.
47. E. LLANAS, *Conferencias dominicales 1878*, p. 5-10.
48. E. LLANAS, *Conferencias dominicales 1878*, p. 58-59 i tota la conferència quarta, *La paleontología moderna nada puede afirmar contra el relato genesiaco de la creación*, p. 57-76.
49. E. LLANAS, *Conferencias científico-dominicales 1879*, p. 7.
50. E. LLANAS, *Conferencias científico-dominicales, 1879*, p. 13, 14 i 21.
51. E. LLANAS, *Conferencias científico-dominicales*. Vegeu tota la conferència tercera, *La hipótesis de la evolución es menos científica que el sistema de la creación al explicar el origen del hombre*, p. 45-65.
52. E. LLANAS, *El origen del hombre (segunda parte)*. *Conferencias científico-religiosas*, 1880, p. 4. Els títols de les conferències eren els següents: 1.º) Situación del hombre en medio de la creación viviente definida por el dogma y confirmada por la ciencia. 2.º) El lenguaje no es una manifestación de nuestra naturaleza sino efecto de una enseñanza primitiva. 3.º) La inteligencia humana no es una evolución de la inteligencia de los animales. 4.º) La moderna Fisiología Psicológica nada puede afirmar contra la espiritualidad del alma humana. 5.º) El estado primitivo del hombre no procede de un estado de feroz y grosero salvajismo.

Bibliografía

- ABENDROTH R.: *Origen del hombre según la teoría descensional*. Barcelona, Imprenta de Narciso Ramírez, 1874.
- Almanaque democrático para el año bisiesto de 1864* por varios socios del Ateneo Catalán. Barcelona, López editor-Librería española, 1864.
- Almanaque democrático para el año 1865* por varios socios del Ateneo Catalán. Barcelona, 1865.
- Almanaque literario del Ateneo Catalán para 1864*. Barcelona, Librería española de I. López Bernagosi, 1863.
- ALMERA J.: *Cosmología y Geología* o sea exposición del origen del sistema del Universo, considerado a la luz de la Religión revelada y de los últimos adelantos científicos. Barcelona, Librería Religiosa, 1878.
- ARQUÉS J.: *Cinc estudis històrics sobre la Universitat de Barcelona*. Barcelona, Editorial Columna, 1985 (Estudi I. Darwinisme i antidarwinisme a la Universitat de Barcelona).
- El Ateneo Barcelonés. Bosquejo histórico de los actos realizados por esta sociedad desde la fundación del Ateneo Catalán en 1860 hasta el corriente año de 1889*. Barcelona, Imprenta de Luis Tasso Serra, 1889.
- Ateneo Libre de Cataluña. Memoria y Discurso de 22 de noviembre de 1879*. Barcelona, Ullastres 1879.
- Ateneo Libre de Cataluña. Discurso y memoria leídos por su presidente y secretario en la sesión inaugurada de 6 de octubre de 1878*. Barcelona, Sucesores de N. Ramírez, 1878.
- BAGEHOT W.: *El origen de las naciones*. Madrid, Biblioteca Perojo, 1877.

- BARTRINA J. M.: *¡Guerra a Dios! Folleto en apoyo del de Suñer y Capdevila*. Barcelona, Imprenta Popular, 1869.
- BERGNES DE LAS CASAS: *El progreso. Con algunas consideraciones filosóficas y políticas*. Barcelona, Imprenta de Oliveres, 1873.
- BIANCONI J.: *La teoría darwiniana y la creación llamada independiente*. Barcelona, Librería de don Luis Niubó, 1878.
- BÜCHNER L.: *El hombre según la ciencia. Su pasado, su presente, su porvenir, o sea, de dónde venimos, quiénes somos, a dónde vamos*, traducido por R. B. Moraton. Barcelona, Jané Hermanos 1875(?)
- CARRERAS ARTAU T.: *Estudios sobre médicos-filósofos españoles del siglo XIX*. Barcelona, C.S.I.C. 1952. *Catálogo de la biblioteca del Ateneo Barcelonés*. Barcelona, Narciso Ramírez, 1874.
- COMTE A.: *Cours de philosophie positive a Oeuvres* París, Ed. Antropos 1968-1971, 6 vols. (Reproducció anastàtica de la 5.ª edició 1892-1894).
- Correspondencia periódica sobre ciencias y artes* (enero 1835 - marzo 1835). Manresa, Imprenta de los padres e hijo Trullás, 1835.
- DARWIN CH.: *L'origen de les espècies*. Barcelona, Edicions 62. Diputació de Barcelona, 1983 (Clàssics del pensament modern).
- DARWIN CH.: *El origen del hombre y la selección en relación al sexo*. México, Editorial Diana, 1971 (9.ª impresión).
- ¡Dios sobre todo! Contestación al folleto de Sunyer y Capdevila por un republicano federalista*. Barcelona 1869.
- DRAPER J. G.: *Historia de los conflictos entre la religión y la ciencia* (traducción de Arcimis. Prólogo de N. Salmerón). Madrid, Imprenta de Augbert y C.ª, 1876.
- FLAMMARION C.: *Dios en la naturaleza. La fuerza y la materia. La vida. El alma. Destino de los seres y las cosas. Dios. Obra escrita en francés por Mr... traducida por una sociedad literaria*. Barcelona, Librería de D. Juan Oliveres, 1872.
- FOZ Br.: *Reflexiones a Mr. Renan*. Barcelona, Imprenta y Librería de Salvador Manero, 1864.
- GENER P.: *La muerte y el diablo. Historia y filosofía de dos negaciones supremas. Precedido de un prólogo de E. Littré*, Edición Elzeviriana decorada por Apeles Mestres. Barcelona, Daniel Cortezo y C.ª, 1884, 2 vols.
- GLICK T. H.: *Darwin en España*. Barcelona, Ediciones Península 1982.
- HELLWALDT F. de: *Historia de la civilización en su desenvolvimiento natural hasta el presente por... traducida por Luis Ermitaño*. Barcelona, Establecimiento tipográfico de V. Berdós, 1876.
- Inauguración de las enseñanzas gratuitas establecidas en la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona verificada el 5 de noviembre del 1835*. Barcelona, Librería de José Solá, 1835.
- JUTGLAR A.: *Pi y Margall y el federalismo español*. Madrid, Taurus Ediciones, 1975, 2 vols.
- LANDERER J. J.: *Principios de Geología y Paleontología*. Barcelona, Imprenta Librería Religiosa, 1878.
- LETAMENDI J. DE: *Discurso inaugural del curso académico de 1878 a 1879 pronunciado ante el claustro de la Universidad de Barcelona*. Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús, 1878.
- LETAMENDI J. DE: *Discurso sobre la naturaleza y origen del hombre, pronunciado en el Ateneo Catalán (Sección de ciencias exactas, físicas y naturales) en las noches del 13 y 15 de abril*. Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez y C.ª, 1867.
- LITRE E.: *Auguste Comte et la philosophie positive*. París, Aux Bureaux de la philosophie positive, 1877, 3.ª edició.
- LLANAS E.: *Conferencias dominicales científico-religiosas dadas en la Iglesia de la Merced durante la Cuaresma de 1878*. Barcelona, Librería de Luis Niubó, 1878.
- LLANAS E.: *Conferencias científico-religiosas predicadas en la Iglesia de las Mercedes de Barcelona durante el Adviento de 1879*. Barcelona, Librería de Luis Niubó 1879.
- LLANAS E.: *Conferencias científico-religiosas predicadas en la Iglesia del Pino en 1880* Barcelona, Librería de Luis Niubó, 1880.
- MAÑOSA V.: *Derrota del ateísmo o sea verdadera refutación del folleto que bajo el título Dios publicó D. Francisco Suñer y Capdevila*. Barcelona, Impr. Ramírez, 1869.
- MENÉNDEZ Y PELAYO M.: *Historia de los heterodoxos españoles* Madrid, BAC, 1978. 2 vols., 3.ª edición.

- MONLAU SALA J.: *Programa de un curso de Historia Natural para los Institutos de segunda enseñanza*. Barcelona, Imprenta de El Porvenir, 1863.
- MONLAU SALA J.: *Compendio de Historia Natural escrito para uso de maestros de instrucción primaria*. Barcelona, Librería de Juan Bastinos e Hijo, 1867-1870.
- NÚÑEZ D.: *El darwinismo en España*, Madrid, Editorial Castalia, 1969.
- NÚÑEZ D.: *La mentalidad positiva en España: desarrollo y crisis*. Madrid, Túcar ediciones 1975.
- POEY A.: *Le positivisme*. Paris, Libraire Germer Billière, 1876.
- Los prodigios del mundo de las plantas. Últimos estudios de...* Barcelona, Imprenta de la Renaixensa, 1876.
- QUATREFAGES A. DE: *Darwin et ses précurseurs français*. Paris, Alcan, 1892, 2.ª ed.
- RIBOT TH.: *La psychologie anglaise contemporaine*, Paris, Alcan, 1914, 3.ª ed.
- ROCA I CORNET J.: *Ensayo crítico sobre las lecturas de la época*. Barcelona, Imprenta Brusi, 1847. 2 vols.
- ROURA J.: *Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abad Oliba n.º 17, 1880.
- RUBÍ I ORS J.: *El hombre. Origen, antigüedad y unidad de la especie humana según la Revelación, la Ciencia y la Historia*. Barcelona, Tipografía de la Casa Provincial de Caridad, 1886.
- Selección bibliográfica hispánica sobre Darwin y el darwinismo*, a «Anthropos» Barcelona, n.º 16-17 (1982).
- SPENCER H.: *Firsts principles a «works»*, Osnabrück, Otto Zeller, 1966 (Reprint of the ed. 1904), vol. I.
- SPENCER H.: *El universo social. Sociología general y descriptiva, adaptación española de Salvador Sanpere y Miquel*. Barcelona, Barris, 1883 (?) 3 vols.
- SPENCER H.: *Clasificación de las ciencias*. Traducción de Eduardo Zamacois. Madrid, 1889.
- SUNYER Y CAPDEVILA: *Dios*. Barcelona, 1869.
- TRÈMOLS F.: *Discurso inaugural que en la solemne apertura del curso académico de 1870 a 1871 leyó ante el Claustro Universitario*. Barcelona, Tomás Gorchs, 1871.
- VERGÉS I MIRASSÓ A.: *Divinidad de Jesucristo, su iglesia, su doctrina. Consideraciones que se dirige a la juventud como antídoto de las teorías de Mr. Renan y sus adeptos, y como preservativo de todos los errores de los tiempos presentes*. Barcelona, José Serra, 1863.

Periòdics i revistes

- LA ABEJA: Barcelona 1862-1870
- LACETANO (EL): Manresa 1835
- EL MONITOR CIENTÍFICO UNIVERSAL: Barcelona 1864
- EL PORVENIR: Barcelona 1876-1877
- LA RENAIXENSA: Barcelona 1871-1881
- EL VAPOR: Barcelona 1835.